

ARAŞTIRMA VE İNCELEME RESEARCH

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tasavvufî Dilin İmkânı: Midhat Bahârî Beytur ve *Rûh-ı Kurân'dan Bir Sâhife-i Nûr* isimli eserinde Hakikat-i Muhammediye Kavramı*

The Possibility of Sufi Language in the Early Years of the Republic:
Midhat Bahari Beytur and the Concept of "Hakikat-i Muhammediye"
(The Truth of Muhammediye) in his work titled *Rûh-ı Kurân'dan
Bir Sâhife-i Nûr*

Şeyda ÖZTÜRK^a

^aAkdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Tasavvuf ABD,
Antalya, Türkiye

Received: 28.11.2022

Received in revised form: 23.01.2023

Accepted: 25.01.2023

Available online: 10.03.2023

Correspondence:

Şeyda ÖZTÜRK

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Tasavvuf ABD,
Antalya, Türkiye
seydaozturk@akdeniz.edu.tr

*Bu makale yazarın 14-16 Kasım 2022 tarihinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin hazırlanmış olduğu *Cumhuriyet Döneminde İslâmî İlimler Uluslararası Sempozyumu*'nda sözlü olarak sunmuş olduğu "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tasavvufî Dilin İmkânı: Midhat Bahârî Beytur ve *Rûh-ı Kurân'dan Bir Sâhife-i Nûr* isimli eserinde Hakikat-i Muhammediye Kavramı" başlıklı tebliğinin genişletilmiş hâlinde oluşturulmuştur.

ÖZ Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık etmiş bir mutasavvıf olan Midhat Bahârî Beytur'un (1875-1971) Mevlevîlik kültürüne katkıları "Rûh-ı Kurân'dan Bir Sahife-i Nûr" isimli eserinde Hakikat-i Muhammediye kavramının işlenişine ele alınacaktır. Midhat Bahârî Beytur II. Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemlerini idrak etmiş bir Mevlevî mutasavvıfı olarak tasavvuf geleneğinin Cumhuriyet'e aktarımında köprü görevi görmüş sayılı isimler arasındadır. Cumhuriyet öncesinde Mevlevîlik külliyyatının temel eserlerini Farsçadan Osmanlıcaya tercüme etmek şeklinde başlatmış olduğu ilmi hizmetleri, Cumhuriyet'in ilânından sonra yeni Türk alfabesi ile yazmış olduğu eserlerle devam etmiştir. Midhat Bahârî Beytur'un Çelebi ailesinin atadığı son Mevlevî şeyhi unvanının sahibi olması ve *Risâle-i Sipehsâlâr* tercümesi gibi Mevlevîlik tarihi açısından önem arz eden bir eseri Türk diline kazandırması kendisine döneminde haklı bir saygınlık kazandırmıştır. Bununla birlikte Midhat Bahârî Beytur çalışmalarını yalnızca Mevlevîlik'e dair eserlerle sınırlanmamıştır. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan *Rûh-ı Kurân'dan Bir Sahife-i Nûr* isimli eseri Hz. Muhammed'in en büyük ahlâk örneği olarak yüceliğini Kur'an ayetleri ile ortaya koyduğu ve hakikat-i Muhammediye kavramıyla tefsir ettiği bir eser olarak dikkat çekmektedir. Eser "bizde ahlâk ilmi yoktur" söylemiyle öne çıkan ve ahlâk alanını dinden uzaklaştırmaya çalışan Batıcı aydınlar karşı bir reddiye hükmündedir. Midhat Bahârî'ye göre; Kur'an-ı Kerim'in her sayfası, Hz. Peygamber'in her bir sözü birer hikmet ve ahlâk düstürüdür. Allah bir gül tohumunda çiçeğin tac ve çanak yapraklarını nasıl iç içe yaratmışsa Kur'an-ı Kerim'de de yüce zâtını, peygamberini ve kitabını birbirinden ayırmamıştır. Peygamberin yüceliğini tasavvufî bir kavram olan hakikat-i Muhammediye ile temellendiren Midhat Bahârî Kur'an-ı Kerim'in farklı sürelerinde yer alan doksan ayeti bu çerçevede tercüme ve tefsir etmiş ve eserini Kur'an kaynaklı bir na't-i Muhammedî olarak takdim etmiştir. Tekkelerin kapatılışından hemen sonra yayınlanan eserin sonunda Midhat Bahârî'nin bir na'tının yanı sıra Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet'in bekası için bir dua metni yer almaktadır. *Rûh-ı Kurân'dan Bir Sahife-i Nûr* Bahârî tarafından her ne kadar na't-ı nebî olarak takdim edilse de hakikat-i Muhammediye kavramının Kur'ânî referanslarını göstermesi açısından Cumhuriyet döneminin erken yıllarında tasavvufî bakış açısıyla kaleme alınmış bir eser olma misyonunu üzerinde taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Midhat Bahârî Beytur; Mevlevîlik; Hakikat-i Muhammediye; İşâri tefsir; Cumhuriyet dönemi

ABSTRACT In this study, the contributions of Midhat Bahari Beytur, a sufi who witnessed the first years of the Republic, to the culture of Mevlevism, the processing of the concept of Hakikat-i Muhammediye in his work named "Bir Sahife-i Nûr from the Spirit of the Qur'an" will be discussed. Midhat Bahari Beytur (1875-1971) is one of the few names who served as a bridge in the transfer of the Sufi tradition to the Republic, as a Mevlevi Sufi who understood the reign of Abdulhamid II and Constitutional Monarchy periods. His scientific services, which he started before the Republic in the form of translating the main works of the Mevlevi corpus from Persian to Ottoman, continued with the works he wrote in the new Turkish alphabet after the declaration of the Republic. Midhat Bahari Beytur's title of the last Mevlevi sheikh appointed by the Celebi family and the fact that he brought a work that is important for the history of , Mawlawiyya, such as the translation of *Risale-i Sipehsâlâr*, into the Turkish language earned him a well-deserved prestige in his period. However, Midhat Bahari Beytur did not limit his works only to the works of, Mawlawiyya. The main subject of our study, *Rûh-ı Kurân'dan Bir Sahife-i Nûr*, draws attention as a work in which the Prophet Muhammad revealed his greatness as the greatest example of morality with the verses of the Qur'an and interpreted with the concept of truth-i Muhammediyya. The work is like a refutation against the western intellectuals who come to the fore with the motto "we do not have the science of morality" and who try to distance the field of morality from religion. According to Midhat Bahari, every page of the Qur'an and every word of Saint Prophet is a dictum of wisdom and morality. Just as Allah has created the crown and sepals of a flower in a rose seed, He has not separated His great person, prophet and book from each other in the Qur'an. Midhat Bahari, who based the greatness of the Prophet with the mystical concept of Hakikat-i Muhammediyye, translated and interpreted ninety verses in different suras of the Qur'an within this framework and presented his work as a na't-i Muhammedi originating from the Qur'an. At the end of the work, which was published right after the closure of the lodges, there is a prayer text for the survival of Gazi Mustafa Kemal and the Republic, as well as a na't of Midhat Bahari. Although it was presented as a na't-i nebî by *Rûh-ı Kurân'dan Bir Sahife-i Nûr*, it carries the mission of being a work written with a mystical point of view in the early years of the republican period in terms of showing the Qur'anic references of the concept of Hakikat-i Muhammediyye.

Keywords: Midhat Bahari Beytur; Mevleviyyeh; al-Haqıqa al-Muhammediyya; Esoteric tafsir; Republican Era

EXTENDED ABSTRACT

Mevlevî sheikh, lettered and poet Midhat Bahari Beytur (1875-1971) is among the important author mystics who served as a bridge in the transition from the Ottoman Empire to the Republic. Midhat Bahari, who completed his education in Islamic sciences as a professor of Istanbul Darü'l-funûnu and Fatih Dersîâm, is recorded as the last sheikh appointed by the Maqam Chalabi in 1925, when the law of lodges and zaviyah came into effect. Midhat Bahari, who took the surname "Beytur" after the surname law, is among the rare names who can still transfer his Mevlevî knowledge to the next generation, especially as a member of the Mevlevî, who received inspiration from Hüseyin Fahreddin Efendi, the sheik of the Besiktas (Bahariye) Mevlevî Lodge. Midhat Bahari Beytur, who published his first work *Ravza* in 1897, draws attention as an author who did not silence his pen in the field of Sufism from the first years of the Republic until his death. The main works of Beytur, which mainly has copyrights, translations, compilations and commentaries on mystical wisdom, are *Ravza*, *Güşvâr*, *Mihrâb-ı Aşk*, *Mesnevî Gözüyle Mevlâna*, *Sünbülîstan Şerhi*, *Leâlî-i Meânî*, *Evrâd-ı Mevlevîyye*, *Dîvân-ı Şemsü'l-hakâ'ik ve Rûh-ı Kur'an'dan Bir Sâhîfe Nur*. Midhat Bahari Beytur, who appears to be a mystic whose mystical disposition is dominated by unity of "vahdet-i vücûd" (unity of existence), mainly deals with the concepts of tawhid and "Hakikat-i Muhammediyye" (al-Haqîqa al-Muhammediyya) in his works. On the other hand, it is clearly observed in his poems that he is a transcendent prophet and ahl al-bayt (family members of the Prophet) lovers.

The main subject of the study, *Rûh-ı Kur'an'dan Bir Sâhîfe Nur*, was written by Midhat Bahari in 1926, one year after the closure of the lodges. Introducing his work as a proselytized prophecy, Beytur dedicates its copyright to the late Hüseyin Fahreddin Efendi (d.1911), the master of Beşiktaş Mevlevîhanesi. According to the author, the Holy Qur'an has a feature that approves of the superiority of the Prophet Muhammad from beginning to end. Starting from this fact, Beytur translates and interprets 80 verses of different sûrahs of the Holy Qur'an in the center of the Prophet's great morality and the Haqiqat al-Muhammediyya. The work can be considered as an example of an esoteric tafslr during the Republican period, as well as an effort to re-ground the unique position of the Prophet in the light of the concept of Haqiqat al-Muhammediyya and the verses of the Qur'an.

At the end of the book, there is a prayer text for the founder of the Republic, Mustafa Kemal Atatürk, titled "Ghazi Halaskar Mustafa Kemal and for the survival of the Republic". In the first years of the Republic and right after the abolition of the lodges, the work, in which the concept of the Prophet and "Nur-ı Muhammedî" is based on the verses of the Qur'an and accepted in the literary life, gives important clues about the possibility of mystical language and the visibility of mystical wisdom in the literary life under the sensitive conditions of the period.

Midhat Bahârî Beytur (1875-1971) Mevlevî şeyhi, şair ve edip kimliği ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık etmiş önemli bir isimdir. İlköğrenim ve tasavvufî terbiyesini İstanbul'da ailesinin yanında alan Midhat Bahârî öncelikle Eyüp Askerî Rüşdiyesi ve ardından Bitlis İdâdî'sinden mezun olmuştur. Bunun yanı sıra Bâyezid ders-i âmlarından medrese derslerini başarıyla tamamlamıştır. Bahâriye Mevlevîhânesi postnişîni Hüseyin Fahreddin Dede'ye (v. 1911) intisap ederek çile çıkararak Midhat Bahârî Eyüp Hatûniye Nakşibendi Dergâhı şeyhi Hoca Hüsameddin Efendi'den (v. 1280/1864) Mesnevîhânîlik icazeti almıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından kısa bir zaman önce Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde Mesnevîhân olarak bulunan Midhat Bahârî'ye Konya makam çelebisi Abdülhalim Çelebi (v. 1925) tarafından şeyhlik makamı verilmiştir. Bu sebeple Mevlevîlik kaynaklarına çelebilik makamının tayin ettiği son şeyh olarak geçmiştir. Tekkelerin ilgasını müteakip Midhat Bahârî 19 Nisan 1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nda görev almış ve 1945 yılında emekli olmuştur. 1959'da açılan Yüksek İslam Enstitü'nde bir süre Farsça dersleri veren Bahârî ilmî çalışmalarını Caddebostan'da yer alan evinde devam ettirmiştir. Eserlerinin çoğu Mevlevîlik ile ilgili olup başlıcaları; *Sipehsâlâr Tercümesi*, *Ravza*, *Güşvâr*, *Mihrâb-ı aşk*, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ*, *Sünbülîstan Şerhi*, *Leâlî-i Meânî* ve *Evrâd-ı Mevlevîyye*'dir.

Midhat Bahârî bir Osmanlı aydını olarak tasavvufun düşünce, erkân ve geleneksel kurumlarıyla leğal olduğu bir zaman diliminde yetişmiştir. Öte yandan I. Dünya savaşının tüm dünyada neden olduğu pek çok askerî, siyâsî, ekonomik ve kültürel değişime şâhit olmuştur. Şüphesiz yeni yönetim şekli Cumhuriyet ile birlikte toplumsal hayatta gözlemlenen en belirgin değişimlerden birisi tasavvufî hayat üze-

rinde gerçekleşmiştir. Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet adıyla ard arda gelen değişim rüzgârları 1925 yılında Çelebi makamının atadığı son şeyh olma unvanını taşıyan bir âlim-şair-şeyhi nasıl etkilemiştir? Medreselerin, halifelüğün ve tekkelerin ilga sürecine şahit olan bir isim olarak nasıl bir duruş sergilemiştir? Değişkenler karşısında savunduğu sâbiteler nelerdir? Tasavvufî dilin imkânı eserlerinde nasıl tezâhür etmiştir?

Midhat Bahârî şahsında cevaplarını aradığımız bu soruların cevaplarını öncelikle onun hayat hikâyesinde, geride bıraktığı eserlerinde ve inandığı değerler için ortaya koyduğu mücadelesinde bulmaya çalıştık. Konumuzu Midhat Bahârî Beytur'un "Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr" isimli eserinde Hakikat-i Muhammediyye kavramı" çerçevesinde temellendirdik. Makalenin birinci bölümünü Cumhuriyet'e geçişte Mevlevîliğin tarihî süreci başta olmak üzere Midhat Bahârî Beytur'un hayatı, eserleri ve Mevlevîlik kültürüne yapmış olduğu katkılara ayırdık. Dönemin hassas şartları gereği tasavvufî irfânı sınırlı aile çevresi dışında aktarma imkanı olmayan birçok dönem mutasavvıfının aksine Midhat Bahârî'nin eserleri ve özellikle hâtırâtı öncelikli kaynaklarımız arasında oldu.

Makalemizin ikinci kısmını Midhat Bahârî'nin 1926 yılında kaleme aldığı *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr* adlı eseri ve eserde öne çıkarılan "hakikat-ı Muhammediyye" kavramı oluşturmaktadır. Hüseyin Fahreddin Dede'ye ithaf edilen eserin sonunda Anadolu'nun halâskârı unvanı ile Mustafa Kemal ve Cumhuriyet'in bekası için bir dua bölümü yer almaktadır.

Varoluşun kaynağını Hz. Peygamber'in nûru üzere kuran "Hakikat-ı Muhammediyye" kavramı, tasavvufî düşüncenin temel dinamiklerinden biridir. İlk dönem tefsirlerinden itibaren izi takip edilen kavram, hakikatte Peygamber'in çağlar üstü örnekliliğini ve tekliliğini konu edinmektedir. Midhat Bahârî eserini mensur bir naat olarak değerlendirmektedir. Hakikat-ı Muhammediyye kavramının konu edildiği eserde temel referans kaynakları kavrama doğrudan işaret eden sekseni aşkın Kur'ân-ı Kerîm âyetidir. Midhat Bahârî'nin söz konusu âyetleri tercüme ve şerhinde takip ettiği metotlar, kavrama yüklediği anlam çerçevesi ve eser boyunca temellendirilen tasavvufî düşüncüyü tespit ve tahlil etmek çalışmamızın temel problematiğini oluşturmaktadır.

1. MİDHAT BAHÂRÎ BEYTUR'UN HAYATI VE ESERLERİ

Çelebilik makamının tayin ettiği son Mevlevî şeyhi, şair ve edip Midhat Bahârî 1878 yılında Eyüp semtinde yer alan Taşlıburun Sâdî Dergâhı'nda doğmuştur. İsmi Ahmed Midhat, mahlası Bahârî olup, Midhat Bahârî ismiyle tanınmış ve soyadı kanunundan sonra "Beytur" soyadını almıştır. Babası Askerî mahkeme başkâtibi Kütahyalı Mehmed Nûri Efendi, annesi Sâdî Dergâhı şeyhi Süleyman Efendi'nin kızı Fatma Âliye Hanım'dır.¹ Babasını küçük yaşta kaybetmesi üzerine ilk tahsilini ve tasavvufî terbiyesini dedesi Sâdî Dergâhı şeyhi Süleyman Efendi'nin himâyesinde alan Bahârî, sırasıyla Eyüp Dârü'l-feyz-i Hamîdî, Eyüp Askerî Rüşdiyesi ve Bitlis İdâdî'sinden mezun olmuştur.²

Farsçayı Mesnevîhân Hâce Tâhir Efendi'nin kardeşi Mustafa Rafet Efendi'den, Arap edebiyatını Bâyezîd ders-i âmlarından müderris Arapgir'li Hüseyin Avni Efendi'den (v.1954) ve Sahîh-i Buhârî kırâatini Sahîh-i Buhârî Hâfız Saîd Efendi'den tahsil eden Bahârî görmüş olduğu medrese derslerinden

¹ Emin Işık, "Midhat Bahârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, c. 30, s. 6-7.

² Müjgan Cunbur, "Beytur, Ahmet Midhat Bahârî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, c. 2, s. 261.

1899'da icâzetnâme alarak, gümüş liyâkat madalyasına lâıyk görülmüştür.³ *Mesnevî-i Şerîf* tahrîrini ise müşşidi Bahârîye Mevlevihânesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'den (v.1911) tamamlamıştır.⁴

Çalışma hayatına 1893'de Maliye Muhasebe Kalemî'nde başlayan Bahârî Ticâret Nezâreti Maâdin Umum Müdürlüğü, Sicil ve Me'mûrîn Müdiriyeti Mümeyyizliğı (1919), Beyoğlu Tâlî Mübâdele Komisyonu Azâlığı, Akşehir İmam-Hatip Mektebi edebiyat ve Türkçe öğretmenliğı yaptıktan sonra Türkiye Sanayi ve Meâdin Bankası'nın haberleşme şubesi başkâtipliğı ve alım-satım şubesi haberleşme bölümü şefliğıne getirilerek 1945 yılında emekli olmuştur. İlmî çalışmalarını İstanbul Caddebostan'da yer alan evinde sürdüren Bahârî, 1959 yılında açılan İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde bir buçuk yıl Farsça dersi vermiş ve 1971 yılında vefat ederek Sahrâ-yı Cedît kabristanına defnedilmiştir.⁵

On yedi yaşında ilk şiirlerini yazmaya başlayan Midhat Bahârî *Hazîne-i Fünûn*, *Mekteb*, *Resimli Gazete* ve *Mâlûmât* gibi dergi ve *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yazıları bulunan genç bir şair ve müdekkik olarak tanınmış,⁶ "Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın en genç şairleri arasında kabul edilmiş⁷ ve "âlem-i matbuâta hizmet eden erbâb-ı dâniş ve irfân" şeklinde vafedilmiştir.⁸ Şiirlerinde "Bahârî" mahlasını kullanan Beytur "Mahlasım" başlıklı şiirinde bu tercihinin sebebini; doğduğu vaktin bahar ayına rastlaması ve müşşidi Bahârîye Mevlevihânesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'ye (v. 1911) duyduğu muhabbet oluşunu şu beyitlerle açıklamaktadır:

*"Doğduğum mevsim-i Bahârîdir
Kalemimden o feyiz cârîdir
Mevlevihâne-i Bahârî'de
Mürşidim hem Cenâb-ı Fahrî'dir
Neşve-i cam-ı aşk-ı Mevlânâ
Gönlüme her deminde sârîdir
Bana bir manevî rebîden
Bu tecelli-i girdigârîdir
Mahlasım bak, kitab-ı şiirimde
Bu sebepten benim Bahârî'dir."*⁹

20. yüzyılın hemen önce ve sonrasına şahitlik yapmış bir müellif şeyh olarak Midhat Bahârî'nin eserleri ilkin Osmanlıca ve sonrasında da yeni Türk alfabesi ile karşımıza çıkmaktadır. Şiir, tercüme, şerh ve kendi telif eserlerinin oluşturduğu külliyyatının büyük çoğunluğu mensup olduğu Mevleviyye tarikatı ile ilgilidir. Basım imkânı bulmuş eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

Ravza (İstanbul, 1314/1896), *Gûşvâr* (İstanbul, 1328/1910), *Sünbülîstân Şerhi* (Dersaadet, 1328/1910), *Le'âli-yi Ma'ânî* (İstanbul, 1328/1910), *Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr* (Selanik Matbaası, Dersaadet, 1331/1912), *Rûh-i Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr* (Marifet Matbaası, İstanbul, 1926), *Destegül*

³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Bahârî Bey", *Son Asır Türk Şairleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, c.1, s. 171.

⁴ Cunbur, "Beytur, Ahmet Midhat Bahârî", c. 2, s. 261.

⁵ Midhat Bahârî Beytur'un hayatı için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Bahârî Bey", 1/170-172; Reşat Ekrem Koçu, "Beytur Ahmed Midhat", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat, İstanbul, 1961, 5/2723-2724; Cunbur, "Beytur, Ahmet Midhat Bahârî", c. 2, s. 260-261; Emin Işık, "Midhat Bahârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30/6-7; Midhat Bahârî Beytur, *Pir Aşkına*, haz. Nuri Şimşekler, Timaş Yay., İstanbul, 2009.

⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Beytur Ahmed Midhat", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat, İstanbul, 1961, c.5, s. 2724.

⁷ Edip Seviş, "Mevlevî Şâir Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede", *6. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1993, s. 83.

⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Bahârî Bey", c.1, s. 171.

⁹ Midhat Bahârî Beytur, *Mihribân-ı Aşk*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1964, s. 116.

(Hilal Matbaası, İstanbul, 1927), *Mihrâb-ı Aşk* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1964), *Divân-ı Kebîr'den Seçmeler* I, II, III (MEB Yay., İstanbul, 1959); *Münâcât-ı Mevlânâ* (Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1963); *Mesnevî Gözüyle Mevlâna, Şiirleri, Aşk ve Felsefesi* (İstanbul, 1963); *Gülşen-i Tevhid* (Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1967); *Mevlevîler Şiir, Mûsiki ve Tarih Bakımından* (İstanbul: İlâhiyat, 2017).

Midhat Bahârî Beytur, şiir kitabı *Mihrâb-ı Aşk*'ın sonunda yukarıda yer alan eserlerinin dışında basılmak üzere hazırlanmış eserlerini; *Mevlânâ'nın Rubaileri Divânı, Mesnevi Gözü ile Mevlânâ, Şiirleri, Aşk ve Felsefesi, Gazâlî'nin Kitâbu'l- İlmî, Şiir ve Mûsiki bakımından Mevlevîler ve Bâzı Husûsiyetleri, İlim ve Edebiyatımıza Hizmet Eden Mevlevîlerden Bazı Simâlar, Geçmiş Büyüklerimizi Kısaca Analım, Hoca Said Efendi Kimdir?, Çocukluk Hâtıralarım* şeklinde sıralamaktadır. Bu eserler arasında *Mesnevî Gözüyle Mevlâna, Şiirleri, Aşk ve Felsefesi* 1965 yılında Midhat Bahârî hayatta iken basılmıştır.¹⁰ Öte yandan Midhat Bahârî'nin *Şiir ve Mûsiki Bakımından Mevlevîler ve Bazı Husûsiyetleri* şeklinde söz ettiği eseri Hikmet Atik tarafından bulunarak 2017 yılında *Mevlevîler Şiir, Mûsiki ve Tarih Bakımından Midhat Bahârî Beytur* adı ile yayınlanmıştır.¹¹ Söz konusu eserin içinde ayrıca Midhat Bahârî'nin "Mevlevihâne Hâtıraları" başlıklı müstakil bir risâlesi yer almaktadır. Risâlede, Midhat Bahârî Bahârîye Mevlevihânesi'nde kaldığı yıllarda Mevlevîliğe dâir gördüğü ve işittiği hâtıra ve menkıbelere yer vermiştir.¹²

2. CUMHURİYET'E GEÇİŞTE MEVLEVİLİK VE MİDHAT BAHÂRÎ

Kuruluşunu Anadolu topraklarında gerçekleştiren bir tarikat olarak Mevlevîlik tekkelerin kapatılış yılı olan 1925 yılına kadar yayılmış olduğu sosyal-kültürel coğrafyada kitlelere yön veren güçlü bir tarikat olarak önemini korumuştur. Erkan, âyîn ve kıyafet açısından kuruluş sürecini Sultan Veled (v. 712/1312) ve Mevlânâ'nın (v. 672/1273) torunu Ulu Ârif Çelebi'nin (v. 719/1320) gayretleri ile tamamlayan ve yaygınlaşan¹³ Mevlevîye 20. yüzyıla girerken Anadolu'dan Halep ve Mısır'a, Mısır'dan Kıbrıs ve Mora'ya ve daha yukarılarda Belgrad ve Peç gibi Balkan şehirlerine uzanan bir coğrafyada faaliyet gösteren 82 Mevlevihâne¹⁴ ile aktif bir tarikat olarak karşımızdadır.

Anadolu'da varlığını Antalya, Manisa, Afyon beylik merkezlerinde devam ettiren Mevlevî zaviye ve dergâhları Osmanlı topraklarına II. Murad'ın 1426 yılında açtığı Edirne Mevlevihânesi ile girmiş ve ardından ilk Mevlevî zaviyesi 1491'de İstanbul'da II. Bayezid'in izniyle kurulmuştur.¹⁵ Halktan ayrılmayan tasavvufî anlayışları sayesinde köylere değin yayılan Mevlevîye bir yandan da şehir ortamında padişahların, beylerin, vezirlerin iltifat ettiği, dergâhlarının yapılarak tamirinden vakıflarına desteklendiği güçlü yapısıyla bir devlet kurumuna benzetilmiştir.¹⁶ Bununla birlikte 19. yüzyıla gelindiğinde tüm tarikat yapılanmaları gibi Mevlevîlik de o güne kadar kendilerini ayakta tutan önemli özerkliklere veda etmek zorunda kalmıştır. Öyle ki tüm tarikatlar vakıflarını "Evkaf-ı Hümayün Nezareti"ne bağlayan 1226/1811 tarihli ferman ile malî özerkliklerine, dervişlerine kimlik taşıma ve kıyafet konusunda sınırlandırmalar getiren 1252/1836 tarihli fermanla erkân kaidelerine ve tekke idaresini şeyhülislamlığa bağlayan

¹⁰ Midhat Bahârî Beytur, *Mesnevî Gözüyle Hz. Mevlânâ*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1965.

¹¹ Midhat Bahârî Beytur, *Mevlevîler Şiir, Mûsiki ve Tarih Bakımından*, haz. Hikmet Atik, İlâhiyât Yay., Ankara, 2017, 345 s.

¹² Hikmet Atik, "Bahârîye Mevlevihânesi Post-Nişinlerinden Ahmet Mithat Bahârî Beytur'un Mevlevihâne Hatıraları", *İSTEM Dergisi*, 2017, c. 15, sayı: 29, s. 1-24.

¹³ Bârihüdâ Tanrıkorur, "Mevlevîye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. 29, s. 468.

¹⁴ Sezâî Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yay., İstanbul, 2003, s. 43.

¹⁵ Bârihüda Tanrıkorur, "Mevlevîye", s. 469.

¹⁶ Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılab ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 248.

Meclis-i Meşayih yönetimi ile idarî özerkliklerini kaybetmişlerdir.¹⁷ Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini içine alan bu süreçte tarikatlar idarî yönetim tarafından bir nevi ilga ve ıslah çizgisinde bir yere konumlandırılmaya çalışılırken tekkeler de o güne kadar var olan erkânlarına ilâve olarak modernleşme döneminin gazete, dergi, cemiyet vb. argümanlarını kullanmak sûretiyle seslerini doğru mahfillerde duyurmaya gayret etmişlerdir.

Mevlevîlik bilhassa bu yüzyıla damgasını vuran III. Selim (1789-1807), II. Mahmud (1808-1839), Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde âdeta Osmanlı modernleşmesinin başlıca temsilcisi olarak dikkat çekmiştir. İçlerinde bizatihi Mevlevîye müntesibi bulunan III. Selim'in Galata Mevlevihânesi şeyhi Şeyh Galib Dede'ye (v. 1213/1799) olan derin hürmeti, başta Galata Mevlevihânesi olmak üzere Mevlevî dergâhlarının tamir ve inşasına katkılar sunmak, dergâhta âyinleri temaşa etmek ve ihsanlarda bulunmak¹⁸ şeklinde tezahür ederken, II. Mahmud (1808-1839) döneminde Mevlevîlik sarayın kendi yakınında tuttuğu Halet Efendi (v. 238/1822) gibi önemli Mevlevî müntesipleri ile temsil edilmiştir.¹⁹ Bilhassa 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte Bektaşî tekkelerinin durumunun görüldüğü toplantıya Galata Mevlevihânesi Şeyhi Kudretullah Efendi (v. 1288/1871) ve Kasımpaşa Mevlevihânesi Şeyhi Ali Efendi (v. 1243/1827) gibi Mevlevî şeyhlerinin çağrılmıştır. Öte yandan Hacı Bektâş-ı Velî'nin (v. 669/1271) mânevî himâyesinde hayatını devam ettiren Yeniçeri Ocağı yerini Asâkir-i Mansûriyye-yi Muhammediyye ordusuna bırakmış ve yeni ordunun mânevî himâyesi Hz. Mevlânâ'nın kudsiyetine havale edilmiştir. Ordu şeyhliğine ise mareşal rütbesi ile bir Mevlevî şeyhi tayin edilmiştir ki dönemin idarî yapısı ve Mevlevîye ilişkilerine ışık tutacak örneklerden birkaçıdır.²⁰ Sultan Abdülmecid de seleflerini takip ederek Mevlevihânelere yardımlarda bulunmuş, açtırmış olduğu Dârü'l-Mesnevîler ile *Mesnevî* kültürünün topluma aktarılmasına ciddi katkılar sunmuş ve II. Mahmud'un Bektaşîlere karşı Mevlevîleri destekleme politikasını devam ettirmiştir.²¹

II. Abdülhamid döneminde ise Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Salâhaddîn Dede (v.1304/1887) üzerinde durmak gerekir. II. Abdülhamid, Sultan Abdülaziz ve Sultan Mehmet Reşad dönemlerini içine alan uzun bir süreçte Osman Salâhaddîn Dede saraydan daim hürmet görmüş bir Mevlevî dedesi olarak sarayda *Mesnevî* okutmak, Meclis-i Meşayih reisliğini üstlenmek, padişahlar başta olmak üzere pek çok devlet erbâbına şeyhlik yapmak gibi meziyetleri ile öne çıkan bir Mevlevî şeyhidir.²² 1800'lü yılların son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki sürece baktığımızda ise bilhassa Galata Mevlevihânesi'nin temsil ettiği kültürel misyonun Bahâriye Mevlevihânesi'ne taşındığını söylemek mümkündür. Bilhassa Sultan Mehmet Reşad'ın (v.1918) hürmet ve teveccühünü kazanmış bir Mevlevî şeyhi olarak Hüseyin Fahreddin Dede'nin postnişini bulunduğu Bahâriye Mevlevihânesi Mevlevî edebiyat, mûsikî ve zarafetinin temsil edildiği bir ocağa dönüşmüştür.²³ 1913-1918 yılları arasında devletin yönetimine hâkim olan İttihâd ve Terakki döneminde ise Mevlevîlik'e dair gösterilebilecek en bariz fotoğraf 1915 yılında hükümetin emriyle gönüllü mevlvî dervişlerinin oluşturduğu ve Süveyş Kanal Harekâtında görevlendirilen Mücâhidin-i Mevlevîye Alayı'dır.²⁴ Kendisi de bir Mevlevî olan Sultan

¹⁷ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yay., İstanbul, 2002, s. 30-31.

¹⁸ Sezâi Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, s. 88.

¹⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 244.

²⁰ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 140, 146.

²¹ Sezâi Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, s. 357.

²² Sezâi Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, s. 129.

²³ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2006, 5/195.

²⁴ Mücâhidin-i Mevlevîye Alayı'nın faaliyetleri için bkz. Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîler*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 59-120; Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e Sradışı Bir Çelebi'nin Hâtıraları*, Haz. Yakup Şafak-Yusuf Öz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 123-124; Hülya Küçük, "İstiklal Harbi Sonrası Türk Siyasetinde Bektâşîler ve Mevlevîler", *Tarihten Günümüze Süffî-Siyâset İlişkileri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2020, 595-644; Hülya

Mehmet Reşad tarafından kurulan bu alaya Konya Mevlânâ Âsitânesi postnişini Veled Çelebi (v.1953) kumandan olarak atanmıştır.²⁵ Birinci Dünya Savaş'ında fiilen cephede var olan Mevlevîler Mevlevihâneler aracılığı ile savaşın gidişatına lojistik destek vermekten çekinmemişlerdir. Millî Mücadele döneminde ise vatan savunmasının her aşamasında Mevlevîler aktif bir konumda bulunmuş, İzmir'in işgali protestolarını başlatan isimler arasında başta Konya Mevlevihânesi'nin mensupları gelmiştir.²⁶ Mevlevîler'in İstiklal harbini yürüten kadro lehine gerek TBMM'nin açılışından önce gerekse TBMM'nin açılışından sonra önemli roller oynamışlardır. Mevlevî dünyanın bu noktada verdiği ilk resimlerden biri bizâtihi Amasya Tamîmi ile İstiklal Mücadelesini başlatan Mustafa Kemal'i Amasya Mevlevihânesi Şeyhi Cemâleddin Efendi'nin (v.?) Sarayönü'nde karşılayıp desteklemesi ve onu halkın onayladığı meşru bir lider olarak desteklemesidir.²⁷

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ise Abdülhalim Çelebi (v. 1925), Mehmed Bâkır Çelebi (v. 1944), Veled Çelebi İzbudak (v. 1953), Hasan Âlî Yücel (v. 1961) gibi Mevlevî postnişin ve devlet adamları cepheden meclis ve eğitim dünyasına uzanan geniş bir sahada etkin görevlerde bulunmuşlardır.

Cumhuriyet'in ilânı ve akabinde inkılâplar ve bilhassa tekkelerin seddi ile başlayan süreçte tüm tarikatlar gibi Mevlevîler de kendilerini bekleyen kimi problemlerin muhatabı oldular. Yürürlüğe tâbi tutulan ilke ve inkılaplar karşısında takdir etme, sükût etme ve kısmen rahatsız oldukları hususları dile getirme gibi farklı tepkiler verdiler. Bununla birlikte Mevlevîlik'in kısmen diğerlerinden farklı bir grafik izlediğini söylemek mümkündür. Bu tespitin en görünür resmi kapatılan diğer tüm tekke ve zaviyelere karşın Konya Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî türbesinin kapatılmayarak asitânenin "Asâr-ı Âtika Müzesi" olarak faaliyete açılmasıdır. Bizâtihi Mustafa Kemal tarafından alınan bu kararın tezâhürü olarak müze 1927 yılında ziyaretçilerine açılmış ve ismi 1954 yılında "Mevlânâ Müzesi" şeklinde revize edilmiştir.²⁸ Öte yandan tekke ve zaviyelerin kapatılmasına rağmen Mevlevîlik faaliyetlerine 1944 yılına kadar Suriye'de devam etmiştir.²⁹ Mustafa Kemal Atatürk'ün Hz. Mevlânâ'ya hayranlığı yalnızca Millî Mücadele sürecinde Konya'ya gelerek Dergâhı defaatle ziyaret etmek, semâ âyinine katılmak çerçevesinde kalmamış, Mevlevî postnişinlerini TBMM'nin 1. döneminde reis vekili ve milletvekili olarak bulundurmak ve bizzat kendi onayı ile Misak-ı Millî sınırları dışında kalan Halep'e Mehmed Bakır Çelebi'yi göndermek gibi faaliyetler ile devam etmiştir.³⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mevlevîlik ve siyasî yönetim arasında var olan bu tablo Mevlevîlik Tarihi ve Mevlevîlik ile ilgili ilmî ve kültürel çalışmaları da şüphesiz olumlu yönde etkilemiş gözükmektedir. Bilhassa Cumhuriyet tarihinin en fazla süreli Maârif vekilliğini (1932-1946) yapmış olan Hasan Âlî Yücel'in Mevlevîlik kültürüne yapmış olduğu katkılar önemlidir. Yenikapı Mevlevihânesi'ne bağlı bir ailenin ferdi olarak Mevlevî edebiyetle yetişen ve "Mevlânâ bendesi"³¹ olarak tanınan Hasan Âlî Yücel Maârif vekilliği süresince Hz. Mevlânâ'nın *Mecâlis-i Seb'a* (1937), *Mektûbât* (1937), *Mesnevî-i Şerîf* (1942-1946), *Mevlânâ'nın Rubâileri* (İstanbul, 1932) ve *Sultan Veled Divânı* (İstanbul, 1941) gibi Mevlevîlik külliyyatının kısmî ve tam tercümelerinin yapılmasına vesile olmuştur.

Küçük, *İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşiler*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2019, s. 67-75; Sezai Küçük, "Erenler Gönüllüsü" Mücahidin-i Mevleviyye Alayı", <https://semazen.net/mucahidin-i-mevleviyye-alayi-sezai-kucuk/> (26.10.2022)

²⁵ Mustafa Kara, "Veled Çelebi İzbudak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. 23, s. 504.

²⁶ Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîler*, s. 129-143.

²⁷ Hülya Küçük, *İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşiler*, s. 75-78.

²⁸ Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e Sıradışı Bir Çelebi'nin Hâtıraları*, s. 147.

²⁹ Ahmet Cahit Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler* H yay., İstanbul, 2009, s. 229.

³⁰ Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevihâneler*, s. 165.

³¹ Beytur, *Pir Aşkına*, s. 218.

2.1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MİDHAT BAHÂRÎ'NİN MEVLEVÎLİK KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Midhat Bahârî Beytur Bahâriye Mevlevihânesi'nde çile çıkarmış Mevlevî pirllerinden olmakla birlikte tekke ve dergâhların kapatılmasından sonra “canlandırma dönemi” olarak adlandırılan döneme şahit olmuş Mevlevî kültürünün temsilcilerindendir.³² Çelebilik makamının tayin ettiği son şeyh olması dolayısıyla Mevlevî çevrelerinde tanınmış ve saygı görmüştür.³³ Nitekim çok genç yaşta iken Bahariye Mevlevihânesi Şeyhi Hüseyin Fahreddîn Dede'ye (v. 1911) intisab eden Midhat Bahârî Konya Mevlevî Âsitânesi şeyhi Veled Çelebi'nin tevcihi ile Kasımpaşa Mevlevihânesi'ne Mesnevîhân tayin edilmiştir. I. Dünya savaşının sonlarına tesadüf eden 1918 yılında ise Ankara Mevlevihânesi'nde Konya Âsitânesi şeyhi Abdülhalim Çelebi'nin elinden destârı tekbirlenmiştir.³⁴ Bu olayın Konya “Makam Çelebi”since yapılan son şeyhlik tayini olması dolayısıyla Midhat Bahârî Mevlevîler arasında son Mevlevî şeyhi olarak tanınmış ve sevgi görmüştür.³⁵ Erişmiş olduğu tüm bu pâyeleri pîri Hüseyin Fahreddîn Dede'nin bahşiş ve hediyesi olarak isimlendiren Midhat Bahârî, genç yaşta eriştiği bu maneviyâta karşı şükranlarını bağlı bulunduğu Mevlevîlik yoluna canla, başla ve kalemiyle hizmet etmek şeklinde tezahür ettirmiştir. Nitekim hastalık derecesinde bir Mevlânâ âşığı olduğu dile getirilen ve *Divân-ı Kebîr* ve *Mesnevî-i Şerîfî* hemen hemen ezbere bilen³⁶ Midhat Bahârî Beytur'un bu yöndeki ilk gayreti şeyhi Hüseyin Fahreddin Efendi'nin sağlığında kaleme almakla birlikte yayımlanamadığı *Kelimât u Kerâmât-ı Hazreti Mevlâna* isimli eseridir. Midhat Bahârî söz konusu eseriyle ilgili olarak bastırmak için çok çaba sarf ettiğini, kitabın basımı için Bahâeedin Veled Çelebi'nin araya girmesine rağmen kitabın yayınlanmayarak, eserinin müsveddeleri dâhil geri alamadığını üzüntüyle dile getirmektedir.³⁷ Midhat Bahârî'nin bu ilk teşebbüsünden sonra bu yolda yaptığı ikinci çalışma Mevlevîlik külliyyatı içinde Sultan Veled'in İbtidânâme'sinden sonra ilk menâkıb kitabı kabul edilen *Risâle-i Sipehsâlâr*'a³⁸ yapmış olduğu tercümedir. Mesnevîhân Es'ad Dede'nin (v. 1911) Hicaz yolculuğu esnasında Hindistan'da *Risâle-i Sipehsâlâr*'ı bastırıldığını duyan Bahârî, hacc dönüşü kendisinden gizlice bir nüshasını isteyerek temin etmiş ve kısa bir zaman sonra kendilerinden “hemdem-i irfân-perverim” şeklinde bahsettiği dostları Hâfız Celâleddin Efendi (v.?) ve Eşref Efendi'lerin (v.?) teşvikiyle *Risâle*'yi tercümeğe başlamış ve 5 Şevval 1331/1912'de eserini tamamlamıştır.³⁹ Öyle ki Midhat Bahârî'nin *Risâle-i Sipehsâlâr Tercümesî*'ni bastırmak için babadan kalma ev hissesini 120 altına satarak 60 altınını tercümenin güzelce basılması için sarf etmesi Mevlevîlik yolunda sadece kalemlerle değil, canla başla hizmet ettiğinin en açık göstergelerinden biri olmuştur.⁴⁰ “Tarikat-ı Aliyye-i Mevleviyye Bendegânından Midhat Bahârî Hüsâmî” adıyla basılan *Tercüme-i Risâle-i Sipesâlâr be-Menâkıb-ı Hüdâvendigâr* başta Konya Mevlevihânesi şeyhi Abdülhalim Çelebi'nin iltifatlarına nail olmuş⁴¹ ve eser dönemin Evkaf Nâzırı Şeyhülislâm Sâhip Molla oğlu İbrahim Bey tarafından birkaç yüz nüshasını satın aldırılmak sûretiyle vakıflara bağlı tüm kütüphanelere gönderilmiştir.⁴²

³² Beytur, *Mevlevîler Şiir, Mûsiki ve Tarih Bakımından*, s. 9.

³³ Emin Işık, “Midhat Bahârî”, s. 7.

³⁴ Beytur, *Pîr Aşkına*, s. 233.

³⁵ Beytur, *Pîr Aşkına*, s. 29.

³⁶ Seviş, “Mevlevî Şâir Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi”, s.84.

³⁷ Midhat Bahârî Hüsâmî, *Tercüme-i risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazreti Hüdâvendigâr*, Selânik Matbaası, Dersââdet, 1331/1912, s. 211.

³⁸ Nuri Şimşekler, “Sipehsâlâr, Feridun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 260.

³⁹ Midhat Bahârî Hüsâmî, *Tercüme-i risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazreti Hüdâvendigâr*, Selânik Matbaası, Dersââdet, 1912, s. 211.

⁴⁰ M. Bahârî Beytur, *Pîr Aşkına*, s. 109.

⁴¹ M. Bahârî Beytur, *Pîr Aşkına*, s. 233.

⁴² M. Bahârî Beytur, *Mevlevîler- Şiir, Mûsiki ve Tarih Bakımından*, s. 144.

Midhat Bahârî'nin kendi şahsî imkanlarını sonuna kadar kullanarak Mevlevîlik yolunda *Risâle-i Sipehsâlâr* tercümesi ile başlattığı yayın hizmeti Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Feridun Nâfiz Uzluk'a (v.1974) göndermiş olduğu 1938 tarihli mektubunda "muhalledât-ı Mevleviyye" terkîbiyle tanımladığı Mevleviyye külliyyatının tab' ve neşrine 12 Temmuz 1924 tarihinde teşebbüs ettiğini, ancak o tarihlerde bir iki kişi hariç hiç kimsenin yardım ve tergîbini görmediğini belirtmektedir. Öte yandan bu niyetinin 12 yıl sonra Feridun Nâfiz Uzluk tarafından yönetilen "el-Âsârü'l-Mevleviyye fî edvârî's-Selçukiye kütüphanesi" çalışmalarında vücut bulduğunu ifade ederek Uzluk'u takdîr etmektedir.⁴³ Anlaşılan o ki Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bahârî bu niyetini şahsî gayretleri ile gerçekleştirme yoluna giderek bu uğurda haklı bir öncülüğün sahibi olmuştur. Nitekim onun bu dönemde kaleme aldığı ilk eser 1927 yılında yayınlanan *Destegül*'dür. Midhat Bahârî eserini "nûrânî fikir demeti" cümlesiyle takdîm etmekte ve daha önce yazdığı *Risâle-i Sipehsâlâr*'a gösterilen rağbetin kendisini yeni eseri *Destegül* için teşvik ettiğini belirtmektedir.⁴⁴ *Destegül* Mevlânâ'nın ve Sultan Veled'in münâcât ve naatlerini ihtiva etmekle birlikte Mevlânâ'nın eserleri üzerine ilk kez doğuda ve batıda yapılmış tetkiklere yer vermesi yönüyle dikkat çekmiştir. Nitekim Bahârî Feridun Nâfiz Uzluk'a göndermiş olduğu mektuplarda *Destegül*'ün Mevlânâ'na ilgili eserlerin tercüme faaliyetlerini teşvik ettiğini ve *Destegül*'den sonra pek çok okurun eserde bahsi geçen Mevlânâ araştırmacısı Reynold Alleyne Nicholson (v. 1945) ile irtibata geçmek istediğini belirtmektedir.⁴⁵ Midhat Bahârî'nin Mevlevîlik külliyyatı çerçevesinde yazmakla birlikte yayınlamadığı üçüncü eseri Mevlânâ'nın *Divân-ı Rubâiyyât*'ıdır. Feridun Nâfiz Uzluk'a yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığına göre Bahârî kitabın Arapça harfli kısımlarını bastırmak için uygun matbaa bulamamaktan dolayı sıkıntı çekmektedir.⁴⁶

Midhat Bahârî'nin dördüncü çalışması, İran ediplerinden Hidâyet Han'ın *Divân-ı Şemsü'l-Hakayık* adlı kitabına *Divân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler*⁴⁷ adıyla yapmış olduğu üç ciltlik tercümedir. 1959 ve 1995 yılları arasında beş kez basılan eser *Divân-ı Kebîr'den* yapılan ilk seçki baskısının⁴⁸ tercümesi olması yönüyle önemlidir. Midhat Bahârî'nin *Divân-ı Kebîr Tercümesi*'ni *Münâcât-ı Mevlânâ*⁴⁹ isimli eseri takip eder. *Münâcât-ı Mevlânâ* ile aynı yıl tamamladığı *Mesnevi Gözüyle Mevlana Şiirleri, Aşk ve Felsefesi* isimli eseri ise 1965 yılında basılmıştır. Bahârî'nin İbrahim Şâhidî Dede'nin (v.957/1550) manzum *Mesnevî* şerhi *Gülşen-i Tevhîd* üzerine yapmış olduğu tercüme de Mevlevîlik külliyyatına dair önemli bir boşluğu doldurmuş eser olarak dikkat çeker.⁵⁰ Müellifin eserlerine dair *Mihrâb-ı Aşk*'ın sonunda "Basılmak Üzere Hazırlanmış Eserleri" başlıklı listede yer alan *Şiir ve Mûsiki Bakımından Mevlevîler ve Bazı Husûsiyetleri* isimli eseri ise Hikmet Atik tarafından gün yüzüne çıkartılarak yayınlanmıştır.⁵¹ Midhat Bahârî'nin Mevleviyye sahasında yukarıda zikrettiğimiz eserlerine ilave edilmesi gereken son eseri ise şiirlerinin bir kısmını topladığı *Mihrâb-ı Aşk*'dır. Nitekim *Mihrâb-ı Aşk*'da münâcât ve naatlardan sonra en fazla surette yer alan şiirlerin Mevlânâ, Mesnevî, Mevlevîlik tarihi ve Mevlevî büyükleri için kaleme alındığı görülür.⁵²

⁴³ M. Bahârî Beytur, *Pir Aşkına*, s. 115.

⁴⁴ M. Bahârî Beytur, *Destegül*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1927, s. 3.

⁴⁵ M. Bahârî Beytur, *Pir Aşkına*, s. 21.

⁴⁶ M. Bahârî Beytur, *Pir Aşkına*, ss. 261, 273, 274, 278, 297.

⁴⁷ M. Bahârî Beytur, *Divân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler*, (Şark İslam Klasikleri, I-III), MEB yay., Ankara, 1965.

⁴⁸ *Divân-ı Kebîr*'in ilk seçki baskısı Rıza Kulihan Hidâyet tarafından 1280/1863 yılında Tebriz'de basılmıştır. Midhat Bahârî'nin müridânından Şefik Can Bahârî'nin esas almış olduğu bu *Divân* baskısını Mevlânâ'ya ait olmayan şiirleri de ihtivâ ettiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Bkz. Şefik Can, *Divân-ı Kebîr Seçmeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, c.1, s. 9.

⁴⁹ M. Bahârî Beytur, *Münâcât-ı Mevlânâ*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1963.

⁵⁰ İbrahim Şâhidî, *Gülşen-i Tevhîd*, çev. Midhat Bahârî Beytur, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1967.

⁵¹ M. Bahârî Beytur, *Mevlevîler- Şiir, Mûsiki ve Tarih Bakımından*, haz. Hikmet Atik, İlahiyât Yayınları, Ankara, 2017. Aynı listede adı geçen *İlim ve Edebiyatımıza Hizmet Eden Mevlevîlerden Bazı Simâlar* başlıklı eserin de bulunarak yayınlanması temennimizdir.

⁵² M. Bahârî Beytur, *Mihrâb-ı Aşk*, ss.38-53, 55-59, 66-66, 72-87, 92-93, 97, 103,116.

Midhat Bahârî Beytur Cumhuriyet sonrası Mevlevîlik kültürüne yalnızca kaleme aldığı telifatı ile hizmet etmemiştir. Nitekim dergâh terbiyesi görmüş ve şeyhlik icazeti bulunan bir Mevlevî olarak Cumhuriyet'in ilanından sonra da Mevlevîlik'in görünür olduğu Mevlânâ ihtifallerinde bu kültürün başlıca temsilcisi olarak var olmuştur.

Öyle ki kendisi vefat tarihi olan yetmişli yıllara değin her yıl yapılan Mevlânâ'yı Anma Törenleri'nde hakiki mürşid hüviyetini hâiz bir Mevlevî olarak postnişinlik mertebesini temsil etmiştir.⁵³ 1946 yılından itibaren başta Konya'da küçük toplantılar, mevlid merâsimi, ney taksîmî, mevlvî âyîni, uzman isimlerin konuşmaları ve resim sergileri çerçevesinde kutlanan Mevlânâ ihtifalleri ilk kez 14 Aralık 1958 yılında Midhat Bahârî'nin riyasetinde yapılan semâ töreniyle tanışmıştır. İlk kez Konya İl Kültür Kütüphanesinde 4 naathan, 7 âyinhan ve kudümzen, 5 neyzen ve 14 semazenden oluşan semâ âyînini yöneten Midhat Bahârî vefatı yılı olan 1970 yılına kadar kimi zaman 9 kimi zaman 22 kez tekrar edilen bu sema törenlerinde postnişinlik makamını temsil etmiştir.⁵⁴ 1962 yılında ise ilk kez Konya Kapalı Spor Sarayı'nda büyük bir izleyen kitlesi karşısında semâ törenini yönetmiştir.⁵⁵ Vefatından sonra Selman Tüzün (v. 1995) ve Hüseyin Top Bey'in yönettiği sema törenleri Midhat Bahârî ve Selman Tüzün Beyefendi'nin tavrı üzere devam ettirilmiştir.⁵⁶ Öte yandan Midhat Bahârî'nin yönetmiş olduğu semâ törenlerinde kimi zaman şevk ve vecdinden adeta buharlaşarak semâi kesemediği, ism-i celâlî derûnî bir ses ve ilâhî bir nefesle doya doya yaşadığı aktarılmaktadır. Semâ esnasında vecd ve şevkine dair açıklık getiren bu tespitler Midhat Bahârî'nin söz konusu törenleri bir temsil olarak değil gerçek bir semâ mukabelesi olarak tecrübe ettiğini teyîd etmektedir.⁵⁷

Bahârîye Mevlevihânesi'nin meşrebinde hâkim unsur olduğu Midhat Bahârî Hz. Mevlânâ'yı tanımakla kalmamış, onun hâliyle hâllenmiş, tasavvufî ifâdeyle "fenâ fi ş-şeyh" makamına erişmiş, Mevlevî zarafetiyle İstanbul efendiliğini şahsında meczetmiştir.⁵⁸ İlk olarak Kadıköy Kızıltoprak'da bulunan evinde ve daha sonraları kendisine gönülden bağlı olan Seniha Bedri Göknîl'in (v. 1973) villasında Çarşamba ve Cumartesi günleri devam eden sohbetleri; devrin ilim ve gönül ehlinin rağbet ettiği bir irfan meclisine dönüşmüştür. *Divân-ı Kebîr*'den gazellerin seçilerek tercüme ve şerh edildiği bu sohbetlerin başlıca müdavimleri arasında yer alan bu zâtlardan bazıları Seniha Bedri Göknîl, Hz. Celâleddin Bâkır Çelebi, Neyzen Halil Can, Yaman dede, Neyzen Ulvi Ergüner, Ayten Lermioğlu, Selman Tüzün Dede ve eşi, Rusûhî Baykara, Gavsi Baykara, Şefik Can, Süheyl Ünver,⁵⁹ Nezih Uzel, Postnişin A. Kadri Yetiş, Bahariye Mevlevihânesi Şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'nin kızı Destina Hanım, Tezhip Sanatkârı Rikkat Kunt'un oğlu Reşit Sarıca, Hafız Hüseyin Top, Erol Güngör, Hayreddin Karaman, İstanbul müftüsü Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, mûsikîşinâs Sâdeddin Heper, ressam İhsan Aral, Kenan Gürsoy⁶⁰ ve Emin Işık'tır.⁶¹

2.2. MİDHAT BAHÂRÎ BEYTUR VE RÛH-I KUR'ÂN'DAN BİR SÂHİFE-İ NÛR İSİMLİ ESERİNDE HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYYE KAVRAMI

Midhat Bahârî Beytur'un tekkelerin seddini müteakip yıllarda tasavvufî neş'e ve birikimini sohbetlerden daha çok tercüme ve telif şeklindeki eserlerine aktardığı görülmektedir. Bununla birlikte 1960'lı yıllardan itibaren önceleri evinde ve sonraları talebesi Seniha Bedri Göknîl'in evinde gerçekleştirdiği sohbet-

⁵³ Seviş, "Mevlevî Şâir Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi", s. 85.

⁵⁴ Mustafa Özcan, "Kronolojik olarak Mevlana İhtifalleri", <https://semazen.net/kronolojik-olarak-mevlana-ihatifalleri/> (4.11.2022)

⁵⁵ Ahmet Kadri Yetiş, "Midhat Bahârî Beytur", semazen.net (2.11.2022).

⁵⁶ H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001, s.102.

⁵⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbi*, s.110, 114.

⁵⁸ Emin Işık, "Tahsili ve Edebi Şahsiyeti", *Pir Aşkına* içinde, s.32.

⁵⁹ Hayat Nur Arturan, *Şefik Can Hâtıralar*, ed. Muhammed Varol, Sufi Kitap Yay., İstanbul, 2022, s. 302,315,380, 402, 416, 417, 425, 427.

⁶⁰ M. Bahârî Beytur, *Pir Aşkına*, s. 36-41.

⁶¹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbi*, s. 21,72.

lerinde tasavvufi irfanı talebeleri ile paylaşmıştır. Doksan yaşına kadar taptaze bir hâfıza, pırl pırl bir zekâ, ince nükte ve latifelerin süslediği sohbetlerinde hiçbir unutkanlık belirtisi göstermediği kaydedilen Bahârî'nin bunun sebebini soranlara “Mevlevîlerde üç haslet bulunur: Yüreklerinde ölüm korkusu kalkar, kınanmaktan korkmazlar, bunaklık illetine uğramazlar”⁶² şeklindeki cevabı tasavvufi neşvesine dair bir fikir vermektedir. Bununla birlikte sohbetlerinin çoğunlukla “sükût toplantıları” hâlinde geçtiği ve fazla konuşulmadan irşad yapıldığı da sohbetine müdâvemet edenlerin yapmış olduğu tespitlerdendir.⁶³

Midhat Bahârî Beytur'un eserleri incelendiğinde tasavvufi derinliğe sahip, Kur'an ve Peygamber âşığı bir Ehl-i Beyt muhibbi ve vahdet-i vücûd zevk ve neş'esine sahip bir Mevlânâ âşığı ile karşı karşıya geldiği görülür. Tasavvufu; “İlm-i tasavvuf; şer'in hükm-i ma'nevîsini beyân ve izâh eder, sıdk ve ihlâs-ı kalbin husûlü vesâilini gösterir -maârif-i ilâhiyyeden- bir felsefe-i celîle-i İslâmiyye'dir” şeklinde tarif eden Bahârî'ye göre tasavvuf ilm-i ilâhîdir ve kesbî değildir. Tasavvuf'u fayda, menşe' ve gayesi açısından hüsn-i ahlâk ile irtibatlandırıldığı bir başka tasavvuf tarifi ise şu şekildedir: “İlm-i tasavvuf, hikmet-i ilâhiyye ile mecz olmuş bir ilm-i ahlâktır.” Bahârî'ye göre ihlas nûru ile kalbini nurlandıran ve her biri birer güzel ahlâk örneğine dönüşen mutasavvıf-ı kirâm ile muhalifleri arasında tatlı su ile acı su timsâli bariz farklar bulunur. Hâl böyleyken İslâmî birikim ve literatürü incelemeksizin “bizde ilm-i ahlâk” yoktur diyerek dindar insanların incitilmesini esefle karşılar.⁶⁴

Bahârî'ye göre çıkış noktası güzel ahlâk olan tasavvuf ilmiyle ilgili kütüphaneleri süsleyen ahlâk kitapları binlerce cilde ulaşmaktadır. Bu güzide eserlerin başlıcaları *Mesnevî-i Şerîf*, *Fûsûsu'l-hikem*, *İhyâu ulûmiddîn*, *Pend-i Attâr*, *Ahlâk-ı Celâlî ve Ahlâk-ı Nâsırî*dir. Bahârî'ye göre her biri hakikatler hazinesi olan bu eserler bizleri Batı'nın ahlâk kitaplarına muhtaç etmeyecek şekilde yeterlidir. Aksine Batı söz konusu eserlerde var olan ahlâk ve hikmetten aydınlandığı için Doğu'ya yönelmeli ve tazim göstermelidir. Midhat Bahârî'ye göre; Kur'an-ı Kerim'in her sayfası, Hz. Peygamber'in her bir sözü birer hikmet ve ahlâk düsturudur. “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim”⁶⁵ diyen Peygamber'e uyan ümmet ve urefâ-yı ümmetin sözlerinin yanı sıra fiil ve hareketlerinin her biri de birer ahlâk dersidir. Tasavvuf ilminin gayesi mârifet-i nefis, ma'rifet-i nefsin gayesi ise “Nefsini bilen Rabbini bilir”⁶⁶ muktezasınca mârifet-i Hâlık'dır. Hz. Peygamber'in “Kişi kendisi için sevdiğini kardeşi için de istemedikçe mü'min olmaz”⁶⁷ ve “Yeryüzünde insanlar Cenâb-ı Allâh'ın âilesi mesabesinde. İnsanlar içinde Hakk'ın en sevgili kulu ıyâli hakkında en nâfi' olan kimsedir”⁶⁸ hadislerinin mânâsını idrak etmek, aynı zamanda tasavvuf ilmini de idrak etmek anlamına gelir. Bu idrakin en yükseği ise insanlara hizmetin en yücenesini oluşturan Peygamberlerde bulunur.⁶⁹

Midhat Bahârî'nin kitapları ve bilhassa *Leâli-i Meânî*'si incelendiğinde onun vahdet-i vücûdu zevk etmiş bir mutasavvıf olduğu görülür. Şeyhülislâm İbnü'l-Kemal'in (v. 940/1534) *Risâle fî Beyânî'l-vücûd* isimli eseri için kaleme aldığı “Nukat-ı tevhide âid bir tenbîh-i ârifâne” başlıklı girizgâhta onun tasavvufi düşüncesini anlamamıza yardımcı olur. Söz konusu bölümde Midhat Bahârî vahdet-i vücûda dair nükteleri, a'yân-ı sâbite, mertebe-i vahdaniyyet, mertebe-i ulûhiyyet, hilkat-i insan, hakikat-i Muhammediyye, mürşid-i kâmilin lüzumu, peygamberlerin birbirlerine karşı konumu gibi pek çok tasavvufi konuyu Mevlânâ'nın beyitleri⁷⁰ ve İsmail Ankaravî'nin *Mesnevî Şerh'i*nden hareketle açık-

⁶² M. Bahârî Beytur, *Pir Aşkına*, s. 32.

⁶³ M. Bahârî Beytur, *Pir Aşkına*, s. 32, 33.

⁶⁴ M. Bahârî, *Leâli-i Meânî*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1910, s. 3, 4.

⁶⁵ Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Beyhâkî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, c.10, s. 323.

⁶⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/132 (hadis no:2016).

⁶⁷ Buhârî, İman, 6.

⁶⁸ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1409, c.2, s.102.

⁶⁹ M. Bahârî, *Leâli-i Meânî*, s. 6.

⁷⁰ Konuyla ilgili Mesnevî beyitleri için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, I, beyit: 601-606, 641, 671-676, 677-681-693.

lamaktadır.⁷¹ Çalışmamıza konu olan *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sâhife-i Nûr* isimli eseri ise Hakikat-i Muhammediyye kavramını merkeze aldığı eseri olarak dikkat çeker.

Tasavvufî terminolojide Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini tanımlayan Hakikat-i Muhammediyye kavramı "Nûr-ı Muhammedî" kavramı ile birlikte eşanlamlı kullanılmaktadır. Hakikat-i Muhammediyye "Vücûd-ı mutlak"ın taayyün ettiği ilk mertebenin adıdır ve var oluşun başlangıcını ifade eder.⁷² Bu yönüyle kavram Muhammedî risâleti tarih ve zaman ötesi bir nokta-i nazara bağlar ve Hz. Peygamber'e yaratılış nizamında öncelikli bir mevki verir.⁷³ Hz. Peygamber'in hakikati bütün mevcûdâtın a'yân-ı sâbitelerini ve hakikatlerini kendinde toplamıştır. O'nun makamı ilk taayyünün başladığı yerdir ve bu makamda ona eşit bir taayyün olmadığından ferdiyyet ile vasıflanmıştır. Dolayısıyla onun hikmeti ferdiyyettir, emr onunla başlamış ve onunla hatmolmuştur.⁷⁴ Hakikat-i Muhammediyye kavramı Sehl b. Tüsterî (v. 283/896), Hüseyin b. Mansur el-Hallâc (v. 309/922), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (v. 638/1240), Kastallânî (v. 923/1517) gibi birçok mutasavvıfın eserinde yer almakla birlikte kavrama dair geniş açıklamaların İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde bulunduğu görülür.⁷⁵ Hakikat-i Muhammediyye kavramının daha çok hicrî üçüncü asırdan itibaren sûfler arasında yayılması, kavramın kaynağı ile ilgili tartışmalara sebebiyet verse de kavramın ilk üç asırda ameli ve ahlâkî olarak bulunduğu, nazarî yönünün ise hicrî üçüncü asırdan itibaren temellendirildiği üzerinde durulmaktadır.⁷⁶

İbnü'l-Arabî "Âdem su ile toprak arasında iken ben nebî idim"⁷⁷ hadisini onun yaratılış tertibinde ilk sırayı alan Hakikat-i Muhammediyye mertebesine, Ahzab sûresinde yer alan "hâtemü'n-nebiyyîn" (Ahzab, 33/40) ifadesini ise onun vücûd-ı unsûrisi ile son peygamber oluşunun delilleri olarak sunar.⁷⁸ Nitekim hakikat-i Muhammediyye kavramından önce kavramın müteradifi olarak kullanılan "nûr-ı Muhammedî" kavramının çıkış noktasını Hz. Peygamber'in zâtı ile nur sembolizmi arasında bağlantı kuran Kur'ân ve hadislere dayalı yazılı kaynaklardan aldığı görülür.⁷⁹ Bu kaynaklardan ilki Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona ilk tefsîri kabul edilen Mukatil bin Süleyman'ın (v. 150/767) tefsiridir. Mukatil Nûr sûresinin 35. âyetinde geçen "meselü nûrihi" ifadesinde "nûr" kelimesi -nûr-ı Muhammedî kavramı için en çok delil getirilen âyetlerden biridir- henüz babasının sulbünde iken kendisine tevdî edilen "nûr-ı Muhammed" şeklinde tefsir etmektedir.⁸⁰ Mukatil'i takip eden Tüsterî (v. 283/896), Taberî (v. 310/923) ve Matûridî (v. 333/944) tefsirlerinde de "nûr" kelimesi "nûr-ı Muhammed" şeklinde açıklanmaya devam edilmiştir ki nûr-ı Muhammedî kavramının ilk dönemden itibaren literatürde var oluşunu göstermesi açısından önemlidir.⁸¹

Midhat Bahârî Beytur, gerek şiirlerinde gerekse nesirlerinde "nûr-ı Muhammedî" kavramı üzerinde durmaktadır. Hakikat-i Muhammediyye makamını "ferdiyyet" hikmetiyle vasıflandıran İbnü'l-Arabî'den esinlenmekte ve şiirlerinde peygamberin ferdiyyeti konusunu öne çıkarmaktadır. Öte yandan kavrama dair tanımlamaları *Mesnevî*'de yer alan "Hepimiz münbasit bir cevher-i yektâ, bir dürre-i beyzâ idik"⁸² beyti

⁷¹ M. Bahârî, *Leâli-i Meânî*, s. 11-18.

⁷² Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 179.

⁷³ Claude Addas, *Ehl-i Beyt-i Muhammedî*, çev. Birol Biçer, Süfi Kitap Yay. İstanbul, 2021, s. 41.

⁷⁴ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın, İFAV Yay., İstanbul, 1992, 4/317-318.

⁷⁵ Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 461-473.

⁷⁶ Hakikat-i Muhammediyye kavramının tarihi süreci ve işârî tefsirlere yansımaları için bkz. Mahmut Ay, "İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, sayı: 23, s. 86.

⁷⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/129 (h.no:2007).

⁷⁸ Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 473.

⁷⁹ Claude Addas, *Ehl-i Beyt-i Muhammedî*, s. 41.

⁸⁰ Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhate, Dâru İhyâ-i Türâs, Beyrut, 1423/2002, 3/199.

⁸¹ Sehl bin Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrüt-Tüsterî*, thk: Muhammed Basil Uyun es-Sud, Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2007, s.111; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000, 19/177; Ebu Mansur Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, thk. Mecdi Baslum, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2005, 7/563.

⁸² Mevlânâ, *Mesnevî-i Mânevî*, 1/beyit. 687.

üzerinden işlediği görülür. Bahârî'ye göre "Allah'ın ilk yarattığı şey dürre-i beyza"dır hadisinde işaret edilen "dürre-i beyza" hakikat-i Muhammediyedir. Bahârî "dürre-i beyza"yı şu şekilde yorumlar: "Dürre-i beyzâdan murâd bunda cemî'-i kâinatın aslı olan cevher-i yektâdır ki meşâyih-ı sûfiyye ona hakikat-i Muhammediyye" derler. Ve rûhu'l-ervâh ve nûru'l-envâr ve akl-ı küll ve kalem-i a'lâ dahi tabîr olunur."⁸³ Midhat Bahârî'ye göre "Ben Müslümanların ilkiyim"⁸⁴ âyetinin yanı sıra "Allah en önce benim nûrumu yarattı,"⁸⁵ "Bana cemiyet-i kelâm verildi"⁸⁶ ve "Allah benim sırrım, ben Allah'ın sırrıyım"⁸⁷ hadisleri teklik ve çiftlik ferdiyyetlerini zâtında toplanmış olan Hz. Muhammed'in ferdiyyetine işaret eden delillerdendir. Bu sebepten dolayı hakikat ehli ona "efrad" vasfını vermiştir. Bahârî'nin bu tespiti ile ilgili başlıca referansları Hz. Peygamber'i "efrâd" tabiriyle vasıflandıran Kâdî Beyzâvî'nin (v. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl ve esrârü't-te'vîli, Füsûsü'l-Hikem*'in "Fass-ı Muhammedî" kısmı ve Mevlânâ'nın konuya işaret eden beytleridir. "Hz. Muhammed aşkta tekti ve eşsizdi" mısra'ından hareketle Bahârî, Allah'ın zâtî ve sıfâtî olmak üzere iki tecellisi bulunduğunu, bütün peygamberlerin sıfâtî tecelliye mazhar olmasına karşın Hz. Peygamberin zâtî tecelliye mazhar olması yönüyle diğerlerinden ayrıldığına dikkat çeker.⁸⁸

Midhat Bahârî *Mihrâb-ı Aşk* adlı eserinde Hz. Peygamber temalı 17 şiire yer vermiştir.⁸⁹ Bu şiirlerin genelinde Hz. Peygamber nûr-ı Muhammedî, tecellî-i zât, ferdiyyet-i ilâhî makamlarının mazharı olması yönüyle vasfedilmiştir. "Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi"⁹⁰ hadisini manzum olarak şerh eden ve Hz. Peygamber'in tecellî-i Hak ve cemâl-i mutlak oluşunu dile getiren Bahârî şiirin sonunda İbnü'l-Arabî'nin adını açıkça dile getirir.⁹¹ Aşağıdaki mısralar Midhat Bahârî'nin nûr-ı Muhammedî kavramını öne çıkardığı şiirlerinden bazılarıdır;

"Vücûdu cilvegâh-ı nûr-ı vahdettir; evet yoksa
Düşerdim secdeye, o bir Allah-ı sânidir
Büyüksün sen, büyüklük bir kölendir dest ber sîne
Makâmın arş-ı lâhût-ı Hudâ-yı lâmekânidir"⁹²

.....

"Her hüsünde nûru müncelîdir/
Her şey onun olduğu celîdir/
Bir zât ki kendi Hak ile kaim/
Hak onda, o Hak'ta oldu dâim
Ayine-i Ahmedî'de her ân/
Nûr-ı Ahad oldu pertev-feşân

.....

Ma'nâ-yı hakikat-i Ahad'den
Ahmet oluverdi cilve-üfken"⁹³

⁸³ M. Bahârî, *Leâli-i Meânî*, s. 16.

⁸⁴ En'âm, 6/163.

⁸⁵ Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971, (hadis no.826), c.1, s. 237.

⁸⁶ Müslim, "Mesâcid", 5, 7-8, "Eşribe", 71.

⁸⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, Dâru'l-fikr, Beyrut, ty, 3/8.

⁸⁸ M. Bahârî Beytur, *Mesnevi Gözüyle Hz. Mevlânâ*, Kırkambar Yay., İstanbul, 2001, s. 159-160.

⁸⁹ Bkz. M. Bahârî Beytur, *Mihrâb-ı Aşk*, s. 17-30, 117.

⁹⁰ Nesâî, "İşretü'n-Nisâ" 1, (7, 61).

⁹¹ M. Bahârî Beytur, *Mihrâb-ı Aşk*, s. 27-28.

⁹² M. Bahârî Beytur, *Mihrâb-ı Aşk*, s. 22.

Midhat Bahârî'nin müstakil bir konu olarak "hakikat-i Muhammediyye" kavramını esas alarak telif ettiği eseri *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr*'dur. Bahârî eserini tekkelerin kapatılışından bir yıl sonra 18 Şevval 1243/ 1926'da kaleme almış ve müürşidi Hüseyin Fahreddin Efendi'ye ithaf etmiştir. İstanbul Marifet matbaasında Osmanlıca harflerle 40 sahife olarak basılan eser 1943 yılına değin İkbâl kütüphanesinden temin edilmiştir.⁹⁴

Rûh-ı Kur'ân'ın sonunda Bahârî'nin "Benden olmak Yâ Rasûlallah ne devlettir senin" mısra'ı ile başlayan bir na't-ı Peygamberî ve "Bir tazarru" başlığı altında bir dua metni bulunmaktadır. Bu bölümde Midhat Bahârî Mustafa Kemal ve Cumhuriyet'in bekâsı için şu cümlelerle dua etmektedir: "... İlahî fikirli insanlar uğrağı olan Anadolu'ya, o mübarek Türk illerine baharlar, nurlar, hayat ve saadetler müjdeleyen ve zulüm ve esâretin mağmûm, müellim karanlıklarından şu'le-i zekâsıyla kurtaran Gazî halâskârımızın, âlî Cumhuriyetimizin ile'l-ebed selâmet ve bekâsını necâbet-i fitriyyesiyle necdet ve hamiyyetiyle nâmdâr-ı cihân olan büyük milletimizin refah ve saadetini... Cenâb-ı Hak'dan bütün kalbimle tazarru' ve niyâz etmeğı burada bir vecibe addederim."⁹⁵

Midhat Bahârî *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr*'u nesre dökülmüş bir naat-ı Peygamberî olarak takdim etmektedir. Öte yandan *Mihrâb-ı Aşk'da* eseri için "*Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sâhife-i Nûr*" adlı eserim için" başlığı altında aşağıdaki kıtayı kaleme almıştır:

"Kim severse şiirimi, asârımı
Feyzyâb-ı aşk-ı Peygamber olur
Kim okursa bir Sâhife-i nûrumu
Rûh-ı Kur'ân'dan bir aydınlık bulur..."⁹⁶

Bahârî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm baştan sonra Hz. Peygamber'in üstünlüğünü tasvîr eden bir özelliğı sahiptir. Ona göre Kur'ân nâm-ı Ahmedî'ye nûrdan bir âbide, ebed-karîn ilâhî bir mu'cize, tasvîr edeni Hak olan bir tasvîr-i Muhammedî'dir. Allah Kur'ân-ı Kerîm'de zât-ı muallâsını, nebîyy-i akdesini ve kitab-ı münzelini birbirinden ayırmamış; goncası, yaprağı, tohumu kendinde gizlenmiş bir gül gibi iç içe göstermiştir.⁹⁷ Bu gerçekten yola çıkan Beytur, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı sûrelerine ait 96 âyeti Hz. Peygamber ve hakikat-i Muhammediyye merkezinde tercüme ve tefsir etmektedir. Tercüme ve tefsir edilen âyetler sırasıyla; Fâtihâ,1/7 Bakara,2/137-138; Âl-i İmrân, 3/79-83,159, Nisâ, 4/80,165-166,170,174-175, En'âm,6/ 33,35,36; A'râf, 7/157-158, 198; Enfâl,75/ 23; Tevbe, 9/ 22,23; Tâhâ, 20/1-8; Şûrâ, 42/ 51-53; Feth, 48/1-3; 8-10; Necm, 53/1-18; Kalem, 68/1-4, 51-52; Hâkka,69/ 38-43; Tekvîr, 81/15-29; Duhâ sûresi, 93/1-11dir.

Bahârî, söz konusu âyetleri öncelikle "tercüme-i münîfesi" başlığı altında tercüme ve ardından "feyz-i maânîsi" başlığı altında tefsir etmiştir. Bu üslûbunun dışında kalan Nisâ,175-176; Tevbe, 32-33; Tekvîr, 15-29 âyetlerini ise sadece tercüme etmekle iktifâ etmiştir. Kâdî Beyzâvî Tefsîri dışında diğeri işârî tefsirlerin adını vermeyen Bahârî "muhakkikler" ve "mâneviyyûn" ifadesiyle faydalandığı müfessirlere işaret etmektedir.

⁹³ M. Bahârî Beytur, *Mihrâb-ı Aşk*, s. 23.

⁹⁴ Midhat Bahârî Feridun Nâfiz'e 7 Haziran 1943 tarihli 35.Mektubunda *Rûh-ı Kur'ân*'ın baskısının azalmakla birlikte İkbâl kütüphanesinden temin edilebildiğini haber vermektedir. Bkz. M. Bahârî Beytur, *Pîr Aşkına*, s.155.

⁹⁵ M. Bahârî Beytur, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr*, Mârifet Matbaası, İstanbul, 1926, s. 40.

⁹⁶ M. Bahârî Beytur, *Mihrâb-ı Aşk*, s. 121.

⁹⁷ M. Bahârî Beytur, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 3-4.

Bahârî'ye göre Fâtiha sûresi baştan sona Hz. Peygamber'in yüce şânını ve makamını ta'zîm ve tekrîmden ibarettir. Hz. Peygamber bu sûrede muazzam makam-ı nübüvetten yüce nübüvvet makamından İslam mertebesine tenezzül buyurarak ehl-i İslâm ile birlikte hamd etmekte ve arz-ı ubudiyet eylemektedir. Bahârî'ye göre Fâtiha sûresi Hz. Peygamber'e "mahv içinde sahv" hâlinde iken inmiştir. Tasavvufi terminolojide kulun fiillerinin Hakk'ın fiillerinde fânî olmasına mahv, kulun mahv hâlinde yitirdiği hislerini tekrar kazanmasına sahv kavramıyla ifade edilmiştir.⁹⁸ Bahârî, Hz. Peygamber'in her daim mahv içinde sahv ehli olduğunu belirtmektedir. İkinci olarak Bahârî "din günü" tabiri üzerinde durmakta ve Hz. Peygamber dışında kimsenin bilemeyeceği bu günü muhakkiklerin "tecellî-i hâs zamanı" şeklinde yorumladıklarına dikkat çekmektedir. Bahârî son olarak Kur'ân-ı Kerîm'e Hz. Peygamber'in "Ahmed" isminin de müştak olduğu "hamd" kelimesi ile başlanması üzerinde durmaktadır. Ona göre burada bir sırr-ı tevhid bulunmaktadır; Hz. Peygamber'in hakikati "gizli hazine" olan hüviyyet-i ilâhiyenin tecelliyâtının başlangıcıdır. Bu yönüyle Hz. Peygamber'in varlığı hem masdar, hem menba'-ı Kur'ân ve aynı zamanda kitabullah olup bir sonraki âyet olan "Elif lâm mim. Zalike'l-kitabu lâ raybe fih" (Bakara, 2/1-2) ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir. Bahârî, Sultan Veled'in "Ez Ahmed tâ Ahad besî nîst / Ahmed Ahadest ve mîm ber dâr" beytinden istişhadla konuyu tamamlamaktadır.⁹⁹ Bahârî, "Sırât-ı Müstakîm" ifadesinden hareketle Zünnûn-ı Mısırî'ye (v. 245/859) ait olduğunu belirttiği "Allah'a çıkan yollar, mahlûkatın nefesleri mikdarıncadır" sözüne dikkat çekmektedir. Bahârî'ye "sırât-ı müstakîm" ifadesi ile işaret hakîki gaye hakîki tüm ni'met ve ilâhî cemal tecellilerine mazhar olan peygamberlerin yollarıdır.¹⁰⁰

Bakara sûresinin 137-138 âyetlerinde Bahârî'nin üzerinde durduğu tabir "Allah'ın boyası" anlamındaki "sıbgatullah" kelimesidir. Bahârî "sıbgatullah" kelimesini Hz. Peygamber'e hamlederek "Ey Allah boyası, ey mazhar-ı tecellî-i tâm, Sen ki hakikat-i Muhammediyyen, zât-ı mahmûdû's-sıfâtımdır. Senden güzel kim var? Biz, bütün esmâ ve sıfâtımız, zât-ı mahbûbiyyetim olan o hakikate âbidleriz" şeklinde tefsir etmekte ve hakikat-i Muhammediyye çerçevesinde bir yoruma tâbi' tutmaktadır. Ona göre Hz. Peygamberin hakikati, tecellî-i tammın mazharı olup Allah'ın boyasıdır.¹⁰¹

Bahârî, Âl-i İmrân sûresinin 79-83. âyetleriyle ilgili bölümde ise âyetlerin nüzûl sebebi üzerinde durmaktadır. Hz. Peygamber'in "Rabbâniler olunuz" (Âl-i İmrân, 3/79) cümlesiyle kendisine tapınmayı soranları reddettiğini ve ikilikten tevhide çektiğini belirtmektedir. Bahârî'ye göre Hz. Peygamber bu ayet-i kerîmede mânen: "Ey biri iki gören şaşılarda, siz beni beşeriyetime bakıp kalmayınız. Benim mazhar olduğum hakikate, bendeki Rabbânî tecelliyâta âgâh olarak, ben ki kitâbullahım, kitâbullahda ki hakâyıkı, esrâr-ı maânîyi bilmeyenlere öğretmekle ve kendinizde ders edinmekle rabbânî olunuz." şeklinde cevap vermektedir. Buna ilaveten Bahârî aynı ayette geçen "بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ" (Âl-i İmrân, 3/79) ["Öğrettiğiniz kitap ve okuduğunuz şeyler gereğince"] ifadesi üzerinde durmaktadır. Bahârî'ye göre âyetin söz konusu bölümü irşad makamına işaret etmektedir¹⁰² ve "maneviyyûn" kelimesiyle işaret ettiği tasavvuf ehli teveccüh ve evrad dersini bu âyet-i kerîme ile delillendirmektedir.¹⁰³ Söz konusu âyetin devamında Bahârî "Hani, Allah peygamberlerden, "And olsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra,

⁹⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 408, 537.

⁹⁹ "Ahmedden Ahad'a varmak için çok bir mesafe yoktur. Ahmed Ahad'dır, mîmi kaldır" Bkz. M. Bahârî, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 8-9.

¹⁰⁰ Molla Fenârî, İsmail Ankaravî ve İsmail Hakkı Burselî'nin de Zünnûn-ı Mısırî'nin sözünden hareketle âyete yaklaştıkları görülmektedir. Bkz. Ali Akpınar, *Molla Fenârî'nin Fatiha Tefsiri (Aynü'l-ayân)*, Nasihat Yayınları, Malatya, 2022, s.150; İsmail Ankaravî, *Fütuhat-ı Ayniyye*, Matbaa-ı Ahmed Kâmil, İstanbul, 1328/1910, s.200; İsmail Hakkı Burselî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/20.

¹⁰¹ M. Bahârî, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 10.

¹⁰² Benzer yorumlar için bkz. Tüsterî, *Tefsîrü Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, s. 49.

¹⁰³ Benzer yorumlar için bkz. Burselî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/134.

elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz” diye söz almış...” (Âl-i İmrân, 3/81) âyetini tefsir etmektedir. Bahârî’ye göre Allah’ın peygamberlerin ruhlarından Hz. Peygamber’in dinine yardım konusunda söz almıştır. Bahârî’ye göre yaşadığı dönemde bu âyetin tecellileri batıda Avrupa ve Amerika müsteşriklerinin *Kur’ân-ı Kerîm*’i, *Mesnevî-i Şerîfî*, *Füsûsu’l-Hikem*’i vb. eserleri tercüme etmeleri şeklinde tezâhür etmektedir. Bahârî’ye göre bu girişimler de aslında Hz. Peygamber’in dînine bir nevi yardımdır. Batı’da durum böyleyken “nâmahremler” ifadesiyle ülke içinde birtakım insanların Hz. Peygamber’in zarif ve ilâhi nüktelerini anlamayarak, aksi yöndeki tavırlarını garipsemekte ve eleştirmektedir.¹⁰⁴

Bahârî’ye göre; Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetinde¹⁰⁵ Allah, Hz. Muhammed’in şanını iclâl ve tekrîmle yüceltmış, Hz. Peygamber’in zarif ve latif yapısına iltifat edilmiş ve mağfîret-i Hak kapısının ancak O’nun affından sonra açılacağına işaret edilmiştir.¹⁰⁶

Nisâ sûresinin 165. ve 166. âyetlerinde Hz. Peygamber’in peygamberliğine ilk şahitin bizatihi Allah olduğu vurgulanmıştır. Aynı sûrenin 170. âyetini¹⁰⁷ Bahârî Mevlânâ’nın meâlen “Ahadiyyet güneşi beşeriyet nikâbıyla yüzünü örtmüştür. Bu nükteyi irdak et. Doğruyu savâbı en ziyade bilen Allah’tır” beyti ışığında şerh etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber Hakk’ın tecellisi, Hakk’ın beşeriyetine tenez-zülü, beşeriyette zuhûrudur. Böyle olduğuna iman etmek öncelikle iman edenler için hayırlıdır. Zira ancak böyle bir imandan sonra Hakk’ın teceliyyât-ı cemâliyyesi açılır ve inananlara nûr ve hayat saçılır.¹⁰⁸ Bahârî’nin Hz. Peygamber ile tefsir ettiği bir diğer yer Nisâ sûresinin 174. ve 175. ayetlerinde geçen “burhân” ve “nûr-ı mübîn” kelimeleridir. Ayette Hz. Peygamber kitabullah, nûr-ı mübîn ve Hakk’ın en kutlu delili şeklinde takdim edilmiştir. Bahârî’ye göre Ahadiyyet güneşi görülmediği için Hz. Peygamber’in nûru görünmüştür. Bahârî “delil” kelimesinden hareketle âfitâb mecâzî ile irtibat kurmakta ve *Mesnevî*’de yer alan “Güneşin delili yine güneştir”¹⁰⁹ mısra’ından hareket etmektedir. Hz. Peygamber Ahad isminin mazharıdır ve O’nun Muhammedî güneş mahiyetindeki varlığı Ahadiyyet güneşi olarak ifade edilen Hakk’ın zatına en büyük delildir.

Bahârî, En’âm sûresi 35. ve 36. âyetlerinin tefsirinde âlemlere rahmet olarak gönderilmiş Peygamber’in ilahi davet konusundaki üstün gayretine dikkat çekildiğini belirtmektedir. Ayetin devamında ise davete icâbetin, kulların isti’dâdınca karşılık bulacağına teyid edildiğini belirtmektedir. Bahârî Hz. Mevlânâ’nın nûr-ı Muhammedî temalı bir şiirine¹¹⁰ yer vermek suretiyle açıklamalarını genişletir.¹¹¹

Bahârî, A’râf sûresi 157. ve 158. âyetlerin tefsirinde “nebiyyü’l-ümmî” terkibi üzerinde durmaktadır. “Ümm” kelimesinin “anne” anlamının yanı sıra “asıl”, “imâd”, “reis” anlamlarına dikkat çeken Bahârî “ümmî”nin “yazı yazmayı bilmeyen” anlamından ziyade “asla mensup” anlamında düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹¹² Bahârî’ye göre asl; Zât-ı ilâhîdir, peygamberin ümmî oluşu Zât-ı ilâhî’ye mensup olması demektir. Bu noktada bütün peygamberler Zât-ı İlâhî’nin mütekâmil ve müteâlî bir tecellî-i câmesidir. Hz. Peygamber’in yaratılışı Hz. Âdem’den önce ve tecelliyât-ı Hakk’ın başlangıcıdır, o

¹⁰⁴ M. Bahârî *Rûh-ı Kur’ân’dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 14.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/159: “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan başıslama dile...”

¹⁰⁶ M. Bahârî, *Rûh-ı Kur’ân’dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 15.

¹⁰⁷ Nisa, 4/170: “Ey insanlar, Resul size, Rabbi’nizden hakkı (gerçeği) getirdi.”

¹⁰⁸ M. Bahârî, *Rûh-ı Kur’ân’dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 17.

¹⁰⁹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, ter. Veled Çelebi İzbudak, yay. haz. Abdülbâkî Gölpinarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2018, (c. 1, beyit.116), s. 6.

¹¹⁰ Şefik Can, *Divân-ı Kebîr Seçmeler*, c.1, s. 298.

¹¹¹ M. Bahârî, *Rûh-ı Kur’ân’dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 21.

¹¹² M. Bahârî, *Rûh-ı Kur’ân’dan Bir Sahîfe-i Nûr*, s. 22.

Hak'tan ve herşey ondan yaratılmıştır. Nitekim Bahârî'den önce Necmeddîn-i Dâye (v.654/1256) ve İsmail Hakkı Bursevî'nin de (v. 1137/1725) tefsirlerinde “ümm” kelimesini aynı çerçevede yorumladıkları görülmektedir.¹¹³ Bahârî hakikat-i Muhammediyye çerçevesinde yapmış olduğu açıklamaları Hakânî Mehmed Bey'in (v.1015/1606) *Hilye'sinden nûr-ı Muhammedî* kavramının işlendiği bölümü iktibasla genişletmektedir.

Midhat Bahârî ayetlerin tefsirinde öncelikle âyetlerin kelime sentaksına, nüzûl sebebine ve zahiri anlamına bağlı bir tercüme üslûbu takip etmekte, ardından tasavvufî tefsir ve eserlerle yorumunu zenginleştirmektedir. Nitekim Bahârî'ye göre Fetih sûresi'nde yer alan “feth-i mübîn” kelimesi öncelikle Mekke Fethi'nin müjdesine işaret etmektedir. Bununla birlikte aynı ayet Hz. Peygamber'in sırr-ı mahbûbiyet iklimine mazhar oluşuna da dikkat çekmektedir. Bu noktada Bahârî'nin “feth-i mübîn”i “muhabbet-i ilâhînin ilâmı” şeklinde tefsir eden Tüsterî (v. 283/896) ile muvafakat ettiği görülür.¹¹⁴ Bahârî tefsirini Hz. Mevlânâ'nın “Açık söyle, “İnnâ Fetahnâdaki müjdeyi aç, izâh et. Hazret-i Mustafa'nın o nebiyy-i akdesin cânı sırrını açık söyle!”¹¹⁵ beytinden istişhâd ile genişletmektedir. Öte yandan aynı sûrenin “bey'at âyetleri” olarak bilinen 8-10. âyetlerde Allah ve Resûlü ifadesinde yer alan “vav” atfından hareketle Hakk'ın nebiyy-i ekremini kendisinden ayırmadığına dikkat çekmekte¹¹⁶ ve bu münasebetle tasavvufî açıdan tevhid ve ittihad kavramlarına değinmektedir. Tevhîd'i bir bilmek ve bir demek; ittihâd; bir olmak şeklinde tanımlayan ve ittihad makamının tevhîd makamından yüksek olduğunu belirten Bahârî'ye göre vâris-i Muhammedî olan Hak ârifleri de kimi vakit bu makam ile vasıflanmıştır. Bahârî, konuyla ilgili olarak Mevlânâ'nın “Bu Âdem Heykeli'nin yüzü tekabülüdür. Yoksa biz bütün secdelerin kıblesiyiz” mısra'ına yer verir.¹¹⁷ Bahârî'nin üzerinde durduğu bir diğer yer Necm Sûresi 1-18. âyetler münasebeti ile durduğu “şedîdu'l-kuva” (Necm, 53/5) terkibidir. Bahârî müfessirlerin “Cebraîl” ekseninde tefsir ettikleri terkihi, muhakkiklerin “ilm-i ilâhî” ye işaret kabul ettiklerini ve “Cebraîl” lafzını da akl-ı Muhammedînin temsili şeklinde tefsir ettiklerini belirtmektedir.¹¹⁸ Yine aynı sûrede yer alan “mâ zağa'l-basar”¹¹⁹ (Necm, 53/17) terkibinde âşık ile mâşukun zaten ve sıfaten ittihad ve ittisaflarına ve “tecelliyât-ı visâlîde istiğrâk” gibi nüktelere işaret edildiğini belirtmektedir. Bahârî tefsirin devamında okuyucuyu Şeyh Galib'in (v. 1213/1799) *Hüsn ü Aşk*'ında bulunan Mirâciye manzumesine yönlendirmektedir.¹²⁰

Bahârî'nin Hz. Peygamber'in mahbûbiyeti ve ferdiyyetine delil olarak gösterdiği bir diğer yer Kalem sûresinin ilk âyetidir. Bahârî “nûn” harfini¹²¹ Hz. Peygamber ve nûr-ı Muhammedî ile tefsir etmektedir: “Nûn. Ey nebiyy-i ecmelim, ferd-i bî-nazîr olan zât-ı seniyyenin vâsif u na'tini yazan kaleme...”¹²²

¹¹³ Mehmet Okuyan, *Necmeddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yay., İstanbul 2001, s.267; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, III/252.

¹¹⁴ Sehl bin Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, s. 147.

¹¹⁵ Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyat-ı Şems-i Tebrîzî*, haz. Bediüzzaman Fîrûzanfer, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1376/1956, (gazel no: 2227), s. 385

¹¹⁶ Âyette geçen “hû” zamirini Hz. Peygamber çerçevesinde yorumlayan tefsirler için bkz. Kâdî Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dâru İhyâ-i Tûras el-Arabî, Beyrut 1418/1997, 5/127; Muhammed Emîn el-Hererî, *Hadâiku'r-Ravhi ve'r-reyhân fî ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân* Dâru Tavki'n-Necat, Beyrut, 2001, s. 243.

¹¹⁷ M. Bahârî, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahife-i Nûr*, s. 31.

¹¹⁸ Tüsterî de Cebraîl çerçevesinde tefsir edilen bölümleri nûr-ı Muhammedî şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. Sehl bin Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, s. 157.

¹¹⁹ Necm, 53/17: “(Peygamberin) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı”.

¹²⁰ M. Bahârî, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahife-i Nûr*, s. 33.

¹²¹ “Nûn” harfinin nûr, Hz. Peygamber ve Nûr-ı Muhammedî ile tefsiri için bkz. Necmeddîn Kübrâ, *et-Tevilatü'n-Necmiyye fî't-tefsiri'l-işâriyyi's-sufi*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 4/25, masdar. eş-şamiletü'z-zehebiyye.; Nimetullah Nahcivânî, *Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâti'h'l-Gaybiyye*, Dâru Rükâbî li'n-neşr, Mısır,1419/1999, 2/434; Şehabeddin Mahmud, *Ruhü'l-meani fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'îl-mesani*, thk. Ali Abdü, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, 15/27.

¹²² M. Bahârî, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahife-i Nûr*, s. 34.

Aynı sûrenin nazar âyetleri olarak bilinen 51. ve 52. âyetlerinde yer alan “zikir” lafzı da Bahârî'nin tefsirinde Kur'ân'la birlikte peygamberin nâm ve vasfı çerçevesinde tefsir edilmekte ve Hicr sûresi 9. âyette geçen “zikir” kelimesinin tefsiri ile desteklenmektedir. Bahârî, son olarak Tekvîr sûresi 20. âyetindeki “zî kuvvetin inde arş-i mekîn” “kuvvet sahibi” terkiibini Hz. Peygamber ile tefsir etmektedir. Bahârî, tüm kitap boyunca âyetleri Hz. Peygamber'in eşsiz konumu, tecellî-i Hak oluşu ile hakikat-i Muhammediyye çerçevesinde yorumlamakta,

*“Benden olmak Yâ Resûlallah ne devletdir senin
Birsin, Allah bir kemâlin mahz-ı hayretidir senin
Kenz-i mahfî sırr-ı zât-ı bî-misâl akdesin
Nükte-i tevhîde her hâlin işâretidir senin...”*

beyitleriyle başlayan na'tına yer vererek kitabını tamamlamaktadır.

SONUÇ

Midhat Bahârî Beytur, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet'e yakinen tanıklık etmiş, Mevleviyye yolunun önemli temsilcilerindendir.

Cumhuriyet'in ilânı öncesi Kasımpaşa Mevlevihânesi Mesnevihânı olarak hizmet eden Midhat Bahârî, Konya makam çelebisinin tayin ettiği son Mevlevî şeyhi olarak tanınmıştır. Öte yandan kaleme almış olduğu eserler Mevleviyye külliyyatının tercüme ve şerh yoluyla Türkçeye kazandırılan ilk eserleri olup, genç yaşta Mevlevî camiada hürmet ve takdirle karşılanmasına vesile olmuştur.

Midhat Bahârî, Cumhuriyet'in ilanından sonra maişetini her ne kadar memûriyetleriyle temin etse de bağlı bulunduğu Mevleviyye yoluna hizmet etmekten geri kalmamıştır. Canla başla Mevleviyye yolunda ortaya koyduğu diğergâmlık babasından kalan ev hissesinin yarısını *Risâle-i Sipehsâlâr*'ın basımı için harcamasında da görülmektedir. Mevlevîlik külliyyatına dair temel eserleri tercüme, şerh ve tanıtım şeklinde kalemiyle sürdürdüğü bu gönül hizmeti, 1954 yılından itibaren kutlanmaya başlayan Mevlânâ İhtifâllerinde postnişinlik makamını “sema heyeti reisi” adı altında temsil etmekle devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde Midhat Bahârî Beytur Mevlevîlik ile ilgili telif ettiği eserlerinin yanı sıra “Bizde ilm-i ahlâk yoktur” hezeyanlarına karşı mücadele vermiş bir mutasavvıf kimlik olarak da dikkat çekmektedir. Yirmiye aşkın naatı onun samimi bir peygamber âşığı oluşuna şahitlik etmektedir. Öte yandan *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr* Hz. Peygamber'in yüceliğine Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden şahitliklerin derlendiği eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserini “Kur'ânî bir na't-ı Nebevî” olarak tanımlayan Midhat Bahârî, Hz. Peygamber'i “Hz. Muhammed bütün âlemlere rahmettir, zevk ve sürûrun, neşat ve tarabın menba'ı odur. Mü'minlere de münkirlere de nasîbe-i hayat, zevk ve neşât O'ndandır. O bir tecellî-i Rahmân'dır, bilenlere Rahîm, bilmeyenlere Gufrân...” cümleleriyle vafsetmektedir. Bahârî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm; musavviri Hak olan bir tasvîr-i Muhammedîdir. Allah, Kur'ân'da zât-ı muallâsını, nebiyy-i akdesini, kitâb-ı münzelini birbirinden ayırmamış, gül tohumunda saklanan taç ve çanak yapraklar gibi iç içe kılmıştır.

Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr Kur'ân-ı Kerîm'in doksanı aşkın âyetinin kısmî tercüme ve tefsirlerinden oluşmaktadır. Kitapta âyetlerin Arapçası yer almamakta, “tercüme-i münîfesi” altında tercümesine ve “feyz-i maânîsi” başlığıyla ayetin lügâvî ve işârî inceliklerine yer verilmiştir. İşârî tefsirleri ve

müfessirleri ismen vermeyen Bahârî; “müfessirûn”, muhakkikîn” ve “mâneviyyûn” şeklindeki genel tanımlamalarla referanslarını ifade etmektedir. Bununla birlikte ismen okuyucuyla paylaştığı isimler de bulunmakta olup, bunların başlıcaları; Kādî Beyzâvî ve *Tefsîrî*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve *Mesnevî*’si, Hakânî Mehmed Bey ve *Hilye-i Hakânî*’si ve Şeyh Galib ve *Hüsn ü Aşk*’ıdır. *Rûh-ı Kur’ân’dan Bir Sahîfe-i Nûr* bir yandan tefsirlerde doğrudan Hz. Peygamber etrafında tefsîr edilmiş âyetleri toplu olarak görmeye fırsat tanımakta, bir yandan da âyetlerin tasavvufî tefsirlerinde yoğunlaşan hakikat-i Muhammediyye kavramının anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır. Eserde hakikat-ı Muhammediyye (nûr-ı Muhammediyye), hilkat-i Muhammedî, sahv-mahv, tecellî-hâs, istidâd-ı ezeli, zuhûr ve ittihâd gibi vahdet-i vücûd çerçevesinde gelişen kavramlar yoğunlukla işlenmiştir. Bahârî’ye göre Fâtiha sûresinde yer alan “hamd” (Fâtiha,1/2) kelimesinde Ahad ile Ahmed arasındaki yakınlığa temas edilmiş, hakikat-i Muhammediyye kavramı “sıbgatullah” (Bakara,2/138) terkinde konu edilmiştir. Hz. Peygamber “Rabbânî olunuz” (Âl-i İmrân, 3/79) emriyle inananları ikilikten tevhide davet etmiş, onun sünnetini takip eden her münevver mürşid de bu ayetten ilhamla taliplere feyz-i Ahmedî’yi telkîn ve irşadda bulunmuştur.

Rûh-ı Kur’ân’dan Bir Sahîfe-i Nûr’da Midhat Bahârî’nin yer yer dönem eleştirilerine de rastlanmaktadır. Bahârî nûr deyip zulmet gösteren, hakikat diyerek hayâle koşan nâ-mahremlerden peygambere şikâyet etmektedir. Onun “nâ-mahremân” vasfıyla işaret ettiği bu kimseler Hz. Peygamber’in Kitab-ı akdesinde yer alan ilâhî nükteleri, zarif teşbih ve hakîmâne tebliğleri anlamamış, anlayanları ise söyletmemiştir. Bahârî bütün bu olumsuzluklara rağmen yaşadığı dönemde Peygamber’in dînine yardım konusunun, Avrupa ve Amerika müsteşrik ve mütefekkirleri tarafından gerçekleştirilen *Kur’ân-ı Kerîm*, *Mesnevî-i Şerîf*, *Füsûsu’l-Hikem* ve benzeri İslâmî eserlerin tercüme ve neşir çalışmalarıyla devam ettiğini belirtmektedir.

Midhat Bahârî’nin, eserini Cumhuriyet’in ilk yıllarında kaleme aldığı göz önüne alındığında eserin Hakikat-i Muhammediyye kavramıyla ilgili müstakil akademik çalışmalara sahasında çok erken dönemde rehberlik yapmış bir başlangıç kitabı olduğunu söylemek kaçınılmazdır. Cumhuriyet’in ilânından ve tekkelerin seddini müteakip kaleme alınan eserde Peygamber aşığı, Mevlevî bir mutasavvıfın yeni yönetimin meşrûyetini kabul etmekle birlikte dinî hayatın iki temel umdesi olan Kur’ân ve Hz. Peygamber’in nübüvveti konusundaki hassasiyeti öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-Hafâ ve Muzilü’l-İlbâs amme’shehera mime’l-Ehâdîsi alâ Elsinetü’n-Nâs*, tahkik: Muhammed Abdülazîz Hâlidî, c. 1-2, Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Addas, Claude, *Ehl-i Beyt-i Muhammedî*, çev. Birol Biçer, Sûfî Kitap, İstanbul 2021.
- Ahmed Avni Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın, İFAV Yayınları, İstanbul 1992.
- Akpınar, Ali, *Molla Fenârî’nin Fatiha Tefsiri (Aynü’l-ayân)*, Nasihat Yayınları, Malatya 2022.

- Artıran, Hayat Nur, *Şefik Can Hatıralar*, ed. M. Varol, Sûfî Kitap, İstanbul 2022.
- Atik, Hikmet, “Bahâriye Mevlevihanesi Post-Nişinlerinden Ahmet Miñhat Bahârî Beytur’un Mevlevihâne Hatıraları”, *İSTEM Dergisi*, 2017, c. 15, sayı: 29, ss. 1-24.
- Ay, Mahmut, “İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, sy. 23, ss.77-120.
- Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadîr Beyhâkî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

- Beytur, Ahmet Bahârî, *Destegül*, Sebat Matbaası. İstanbul 1927.
- Beytur, Ahmet Midhat Bahârî, *Mevlevîler-Şiir, Müsiki ve Tarih Bakımından*- haz. Hikmet Atik, İlahiyât Yayınları, Ankara 2017.
- Beytur, Midhat Bahârî, *Destegül*, Hilal Matbaası, İstanbul 1927.
- Beytur, Midhat Bahârî, *Divân-ı Kebîr’den Seçme Şiirler*, MEB Yayınları, Ankara 1965.
- Beytur, Midhat Bahârî, *Mihrâb-ı Aşk*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1964.

- Beytur, Midhat Bahârî, *Rûh-ı Kur'ân'dan Bir Sahife-i Nûr*, Mârifet Matbaası, İstanbul 1926.
- Beytur, Midhat Bahârî, *Mesnevi Gözüyle Hz. Mevlânâ*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 2001.
- Beytur, Midhat Bahârî, *Pir Aşkına*, haz. Nuri Şimşekler, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Beytur, Midhat Bahârî, *Sünbülistan Şerhi*, haz. Özkan Çiğâ, DBY Yayınları, İstanbul 2021.
- Cunbur, Müjgan, "Beytur, Ahmet Midhat Bahârî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 2, AYK (Atatürk Kültür Merkezi) Yayınları, Ankara 2002, ss. 260-261.
- Demirci, Mehmet, "Hakikat-i Muhammediyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c.15, ss.179-180.
- Ebû Mansur Mâtürîdî, *Tefsiru'l-Mâtürîdî*, thk. Meccî Baslum, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılab ve Aka Kitabevi, İstanbul 1983.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetler*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- İşık, Emin, "Midhat Bahârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, c.30, ss.6-7.
- İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesu'r-Risâle, Beyrut 2000.
- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, "Bahârî Bey", *Son Asır Türk Şairleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, c.1, ss.170-172.
- İbrahim Şâhidî, *Gülşen-i Tevhid*, çev. Midhat Bahârî Beytur, İnkılab ve Aka Yayınevi, İstanbul 1967.
- İsmail Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, Matba-ı Ahmed Kâmil, İstanbul 1910.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2010.
- Kâdî Bezzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman Ma-raşlı, Dâru İhyâ-i Tûras el-Arabî, Beyrut 1418.
- Kara, Mustafa, "Veled Çelebi İzbudak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c.23, ss.503-505.
- Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Beytur Ahmed Midhat", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat, İstanbul 1961, c. 5, ss. 2723-2724.
- Köstüklü Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevîler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.
- Küçük, Hülya, *İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler*, Nefes Yayınları, İstanbul 2019.
- Küçük, Hülya, "İstiklal Harbi Sonrası Türk Siyasetinde Bektâşîler ve Mevlevîler", *Tarihten Günümüze Süfi-Siyaset İlişkileri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, ss. 595-644.
- Küçük, Sezâî, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyat-ı Şems-i Tebrîzî*, haz. Bediüzzaman Firûzanfer, Müessesu'e-İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1956.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, trc. Veled Çelebi İzbudak, yay. haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya BB. Yayınları, Konya 2006.
- Can, Şefik, *Divân-ı Kebîr Seçmeler*, c.1-4, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Midhat Bahârî Hüsâmî, *Tercüme-i risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkib-ı Hazretî Hüdâvendigâr*, Selânik Matbaası, Dersaadet 1331/1912.
- Midhat Bahârî, *Leâl-i Meânî*, Artin ve Asaduryan Mahdumları Matbaası, İstanbul 1910.
- Midhat Bahârî, *Ravza*, Mâlûmat Matbaası, İstanbul 1896.
- Muhammed Emin el-Herîfî, *Hadâiku'r-Ravhi ve'r-reyhân fi ravâbi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Tavkî'n-Necat, Beyrut 2001.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhate, Dâru İhyâ-i Tûras, Beyrut 2002.
- Necmeddîn Kübrâ, *et-Tevilatü'n-Necmiyye fit-tefsiri'l-işâriyyi's-sufi*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Nimetullah Nahcivânî, *Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâti'h'l-Gaybiyye*, Dâru Rûkâbi li'n-neşr, Mısır 1999.
- Okuyan, Mehmet, *Necmüddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi, İstanbul 2006.
- Sehl bin Abdullah et-Tüsterî, *Tefsirü't-Tüsterî*, thk: Muhammed Basil Uyun es-Sud, Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Seviş, Edip, "Mevlevî Şâir Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi", 6. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1993, ss. 83-86.
- Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Şehabeddin Mahmud, *Ruhü'l-meani fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'î'l-mesani*, thk. Ali Abdü'Bâri Atiyye, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Şimşekler, Nuri, "Sipehsâlâr, Feridun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c.37, ss. 259-260.
- Şimşekler, Nuri, "Midhat Bahari ve Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar", *X. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 2003, 2/127-137.
- Tanrıkorur, Bârihüdâ, "Mevleviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c.29, ss.468-475.
- Top, H. Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.
- Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e Sıradışı Bir Çelebi'nin Hâtıraları*, haz. Yakup Şafak - Yusuf Öz, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- <https://semazen.net/mucahidin-i-mevleviyye-alayi-sezai-kucuk/> (26.10.2022)
- <https://semazen.net/midhat-bahari-beytur-son-mevlevi-seyhi-sair-ve-edip-emin-isik/> (2.11.2022)
- <https://semazen.net/kronolojik-olarak-mevlana-ihitfalleri/> (4.11.2022)